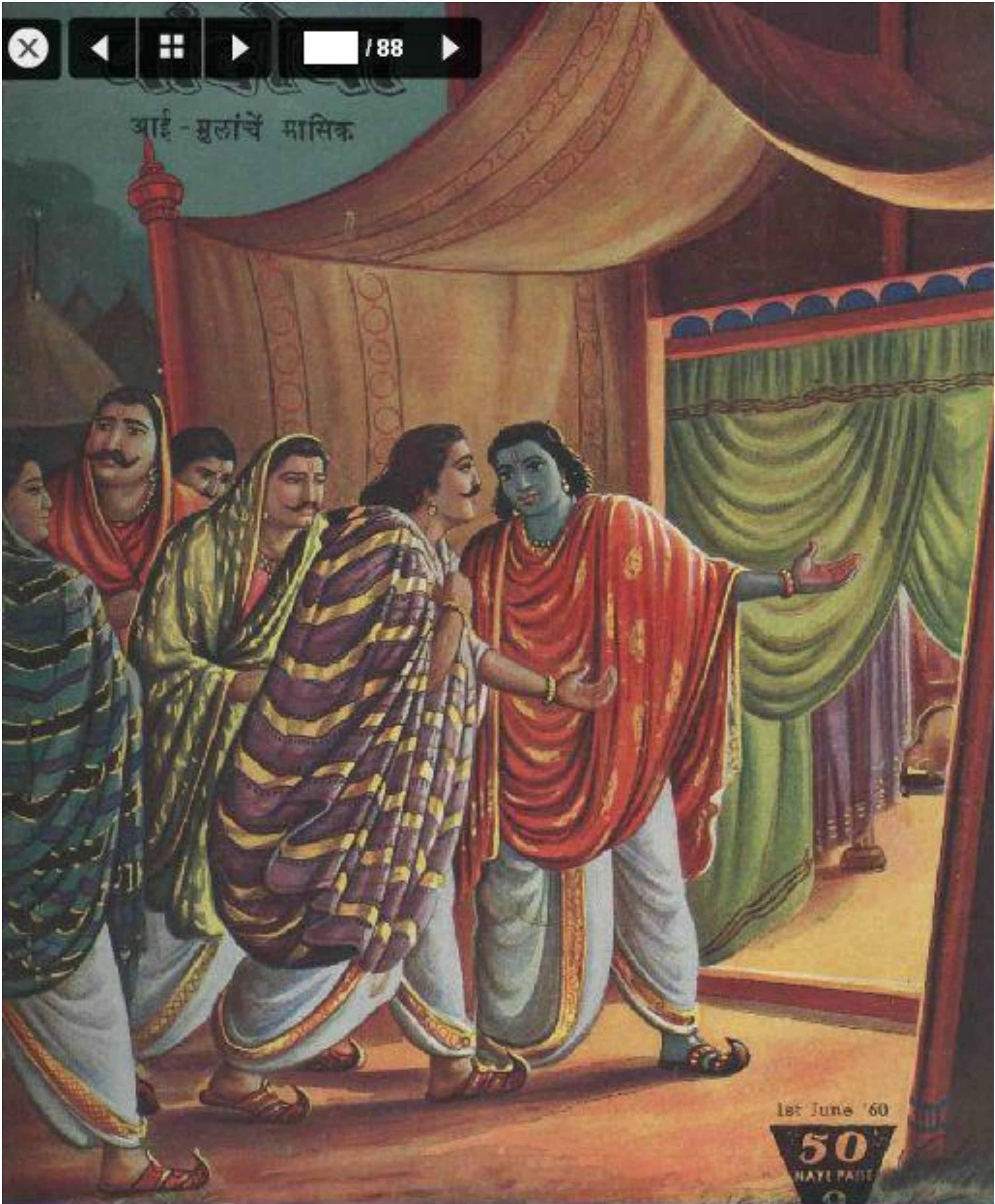

/ 88
आई - मुलांचें मासिक
1st June '60
50
NAYE PAISE

महाभारत

आठव्या दिवशीं रात्रीं दुर्योधन, दुःशासन शकुनी आणि कर्ण विचार करण्यासाठीं बसले. तेव्हां दुर्योधन म्हणाला—"आपल्या बाजूला भीष्म, द्रोण, कृप वगैरे सारखे वीर असून अजून आपल्याला जय कां नाहीं मिळत? आणि ते पांडव पहा? मोठ्या पराक्रमानें लढत आहेत! काय कारण असेल कांहीं कळत नाहीं. आपलें सैन्य तर दररोज कमी कमीच होत चाललें आहे. हें युद्ध म्हणजे जसें कांहीं थट्टाच चालली आहे. माझ्या शौर्यानें कसा काय मला जय मिळतो कांहीं सांगवत नाहीं."

कर्ण म्हणाला—"महाराज, आपण एवढे निराश कां होता. तुम्ही भीष्माला युद्ध करूं नका म्हणून सांगून टाका. म्हणजे मी पांडवांना एका क्षणांत वीरगति देतों. तें पहा यमपुरीचें दार त्यांच्यासाठीं उघडें झालें आहे. किती झालें तरी पांडव भीष्माचे लाडके नातू आहेत. ते कसे पांडवांना मारतील? महा घमेंडखोर आणि रागीट आहे तो म्हातारा. त्यानें शस्त्र सोडण्याचा अवकाश कीं मी उतरलोंच रणांगणांत. मग पाहाशील माझा पराक्रम."

कर्णाचे तें उद्‌गार ऐकून दुर्योधनाला समाधान वाटलें. त्यानें दुःशासनाला दुसऱ्या दिवशीं युद्ध करण्यासाठीं सैन्य तयार करण्यास सांगितलें आणि म्हणाला—"मी आत्तांच्या आत्तां भीष्माच्या शिबिरांत जाऊन तूं सांगितल्याप्रमाणें त्यांना सांगतों व शस्त्रत्याग करण्यासाठीं भाग पाडतों."

सांगितल्याप्रमाणें खरोखरच दुर्योधन उठला, कपडे केले आणि भीष्माच्या भेटीस गेला. जातांना आपल्या बरोबर कांहीं निवडक लोक घेऊन गेला.

भीष्मानें मोठ्या प्रेमानें त्याचें स्वागत केलें. त्याला बसावयास आसन दिलें. प्रथम त्या दिवशीच्या युद्धाची टीका वगैरे झाल्यावर दुर्योधन एकाएकी म्हणाला—"आजोबा, तुम्ही म्हणाला होतात कीं केकेय, पांचाल आणि सोमक वगैरेंच्या सेनांच्या संहार करीन. पण अद्याप त्यांतील एक सेना सुद्धां संपली नाहीं. मला वाटतें पांडवांच्या प्रेमामुळें तुमचा हात कचरतो आहे. एवढा जर माझ्यावर आपला राग असेल तर तुम्ही हें युद्धाचें जोखड कर्णाच्या खांद्यावर द्या. तो बघतां बघतां पांडवांना व त्यांच्या सर्व मित्रांना मारून टाकील."

दुर्योधनाचें हें बोलणें भीष्माला फार लागलें. त्याला वाईट वाटलें आणि रागहि आला. तो आपल्या मनांतील राग बाहेर न दाखवितां शांतपणें म्हणाला—"मी तुझ्या साठींच युद्ध करीत आहें, हें तूं पहातच आहेस. तुला मी अर्जुनाच्या पराक्रमाविषयीं कित्येक वेळां सांगितलें आहे. पण तुझा त्याच्यावर विश्वास नाहीं. माझ्यावर ह्या वाक्‌बाणाच्या लाखोलीचा कांहीं उपयोग नाहीं. त्यापेक्षां अर्जुनावरच बाणवृष्टि कां नाहीं करीत? गंधर्वांनीं तुला पकडल्यावर

एकट्या अर्जुनानेंच ना येऊन तुला सोडविलें? तेव्हां कोठें गेले होते तुझे भाऊ आणि अर्जुनाला हारविणारा कर्ण? विराट नगराजवळच्या युद्धांत एकट्या अर्जुनानेंच ना सर्वांना हारवलें? त्याच्या पराक्रमाचें आणखी काय प्रमाण पाहिजे? अरे, तो अद्वितीय वीर आहे. ठीक आहे. तरी सुद्धां तूं म्हणतो आहेस म्हणून उद्यां मी सोमक व पांचाल सेनेशीं युद्ध करीन आणि त्यांत मी तरी मारला जाईन नाहींतर शिखंडी सोडून त्या दोन्ही सेना तरी नष्ट होतील. हेंच माझें शेवटचें युद्ध."

भीष्माला पुन्हां युद्धाला प्रवृत्त करून दुर्योधन आपल्या शिबिरांत निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच कौरवांनीं आपली सेना 'सर्वतोभद्र' नांवाच्या व्यूहांत उभी केली.

नवव्या दिवशीं अभिमन्यूनें असाधारण युद्धकौशल्य दाखविलें. आज त्याच्या समोर द्रोण, कृप, अश्वत्थामा सैन्धव वगैरे सुद्धां टिकाव धरूं शकले नाहींत. ह्या सर्वांची माघार पाहून दुर्योधनानें अलम्बस नांवाच्या एका राक्षसाला अभिमन्यूशीं युद्ध करण्यासाठीं पाठविलें. अलम्बस घायाळ झाल्यानें त्यानें आपल्या मायेनें चहूंकडे अंधकार करविला. त्याला दूर करण्यासाठीं अभिमन्यूनें सूर्यास्त्र सोडलें. ह्यामुळें अलंबसचा पराभव होऊन तो निघून गेला. अभिमन्यु मात्र कौरव सेनेंतच राहिला.

ही संधि साधून सर्व कौरव वीर त्याच्या सभोंवतालीं गोळा झाले. तेवढ्यांत त्याचें रक्षण करण्यासाठीं अर्जुन आला. पुन्हां द्वंद्व सुरू झालें. युद्ध करतां करतां अर्जुन व अभिमन्यूची तटातूट झाली.

इकडे कौरव सेना जशी मारली जात होती तशी तिकडे पांडव सेना हि भीष्माच्या बाणवृष्टीसमोर बळी जात होती. संध्याकाळ पर्यंत भीष्मानें अद्वितीय असें शौर्य गाजविलें. त्याचा तो पराक्रम पाहून पांडवांचा धीरच खचला. दुर्योधनाला मात्र आनंदाच्या उकळ्या फुटत होत्या.

युधिष्ठिर कृष्णाला म्हणाला—"युद्धवीर भीष्म कौरवांच्या बाजूनें लढत असतां आपण युद्ध कसें काय जिंकूं शकणार? आज तर फारच भयानक युद्ध चाललें आहे. आज आमच्या पैकीं कोणी जिंवत राहील असें वाटत नाहीं. उगीच मरण्यापेक्षां जिवंत राहिल्यास कांहीं सत्कार्य तरी हातून घडेल. म्हणून मला वाटतें युद्ध सोडून द्यावें. तुझें काय म्हणणें आहे?"

कृष्ण म्हणाला—"अरे एकटा भीष्म असला म्हणून काय झालें? तो मेल्यावर तर तुम्हांला विजय मिळेल ना? अर्जुन भीष्माला मारणार नाहीं खास. मग असें कर, मला युद्धाची आज्ञा दे. मी त्या आज्ञेप्रमाणें शस्त्र हातांत धरून त्याची व्यवस्था करतों. म्हणजे मग तर तुला विजय मिळेल कीं नाहीं?

"कृष्णा, तूं तर हातांत शस्त्र धकडणार नाहीं म्हणाला होतास. मग तें तुला करावयास लावणें अन्यायच नव्हे का? त्या शिवाय तूं जी काय मदत करशील ती दे. भीष्म आमचें हितच करूं इच्छितो आहे. युद्धाच्या प्रारंभीच त्यानें सांगितलें होतें कीं मी माझ्याकडून शक्य तेवढी मदत तुम्हांला करीन. म्हणून मी त्यांच्याकडे जाऊन विचारतों कीं तुमचें मरण कशांत आहे. हाय! धिःकार आहे आमच्या जिण्याचा. ज्यानें आम्हांला हाताखांद्यावर खेळवून वाढविलें. कौतुकानें आमचे लाड पुरविले त्याला मारण्याच्या विचारांत आम्हीं आहोंत."

युधिष्ठिराची सूचना कृष्णाला पसंत पडली. मग पांची पांडवांनीं आपले मुकुट आणि शस्त्रें काढून ठेविलीं आणि अगदीं सामान्य माणसांप्रमाणें ते सर्व भीष्माच्या डेऱ्यांत गेले.

भीष्मानें त्यांचें स्वागत केलें. त्यांना बसावयास सांगून इतक्या रात्रीं येण्याचें कारण विचारलें.

युधिष्ठिर म्हणाला—"आजोबा रोज इतके लोक मारले जात आहेत. पण कोणाचाच विजय होण्याचें चिन्ह दिसत नाहीं. सर्वांत मोठी अडचण म्हणजे तुमच्याशीं कसें युद्ध

करावें? हेंच आम्हांला समजत नाहीं. कसेंहि युद्ध केलें तरी तुमचा पराभव करण्याची शक्ति आमच्यांत नाहीं. हीच एक मोठी चिन्ता समोर उभी राहाते."

भीष्म म्हणाला–"युधिष्ठिरा, जोंपर्यंत मी जिवंत आहें तोंपर्यंत तुमचा विजय होणें शक्य नाहीं. म्हणून जर विजयाची अपेक्षा असेल तर मला लवकर मोकळा करा. ते काम शिखंडीच्या हातूनच होऊं शकेल. तो मोठा महारथी आहे. उत्तम लढवैया आहे. परंतु तो प्रथम स्त्री होता. म्हणून कोणच्याहि परिस्थितींत मी त्याच्या विरुद्ध शस्त्र हातीं घेणार नाहीं. त्याला पुढें करून अर्जुनानें माझ्याशीं युद्ध करावें."

पांडवांचा भीष्माला भेटण्यांत तोच हेतु होता. कोणच्याहि डावपेचाशिवाय हेतु सिद्ध झाल्यामुळें पांडवांना फार आनंद झाला. त्यांनीं भीष्माला लवून नमस्कार केला आणि आपल्या शिबिरांत निघून गेले.

ह्या गोष्टीचें अर्जुनाला फार दुःख झालें. तो कृष्णाला म्हणाला–"धुळीनें भरलेल्या शरीराला पितृतुल्य प्रेमानें उचलून घेणाऱ्याला ...., नाहीं कृष्णा ती कल्पनाच मला असह्य होत आहे. लहानपणीं एकदां त्यांनीं मला उचलून घेतलें होतें, तेव्हां मी लाडिकपणानें त्यांना कवटाळलें व 'बाबा' म्हणून म्हटलें. त्यावर माझ्या गालावर प्रेमानें चापट मारून ते मला म्हणाले, मी तुझा बाप नाहीं आजोबा आहे. त्यांनीं आम्हां सर्वांना मारलें तरी हरकत नाहीं पण आम्ही कसें त्यांना मारावें?"

कृष्ण म्हणाला–"तें सर्व खरें, पण युद्धांत शत्रूला मारणें पाप नव्हे. शिवाय तुझी प्रतिज्ञा तुला पूर्ण करावयाची आहे."

दहावा दिवस उजाडला. कौरव सेनेच्या अग्रभागीं भीष्म उभा होता. पांडवांच्या सेनेपुढें शिखंडीला पुढें करून अर्जुन होता युद्धाला सुरवात झाली. पांडव नव्या दमानें युद्ध करूं लागले. आपली सेना भराभर कमी होत असलेली पाहून भीष्माला राग आला. तो दुर्योधनाला म्हणाला—"मी आज शपथ घेतली आहे कीं कमींत कमी दहा हजार महारथी आज युद्धांत लोळवावयाचे.

पांडवांचाहि निश्चय झाला होता कीं आजच्या युद्धांत भीष्माला मारावयाचेंच. ते ह्या बेतानें युद्ध करीत होते. सर्व पांडवांनीं त्यांच्यावर हल्ला चढविला. त्याचें रक्षण करण्यासाठीं सर्व कौरव भीष्माभोंवती गोळा होऊन पांडवांशीं निकरानें लढत होते.

अर्जुन शिखंडीला म्हणाला–"भीष्म तुझ्यावर केव्हांहि बाण सोडणार नाहीं. म्हणून कांहीं झालें तरी आज भीष्माशीं युद्ध करून त्याला मोक्ष दिला पाहिजे. कौरव तुझ्यावर हल्ला करतील. पण त्यांच्यापासून मी तुझें रक्षण करीन. त्याची तूं काळजी करूं नकोस. चल माझ्याबरोबर."

अर्जुनाच्या सांगण्याप्रमाणें शिखंडी अर्जुनाच्या पुढें राहून भीष्माशीं युद्ध करूं लागला. सर्व पांडव त्याच्या मदतीला होते. इकडे भीष्माचें रक्षण करण्यासाठीं कौरव

जिवापाड झटत होते. दुःशासनाच्या पराक्रमाला आज ऊत आला होता. त्याचा आजचा पराक्रम अगदीं बहारीचा होता. आजचें युद्ध फारच भयंकर होतें. युद्धाचा रंग पाहून कीं का कोण जाणें द्रोणाला जरा वाईट वाटलें. तो आपल्या मुलाला म्हणाला–"अश्वत्थामा! आजच्या युद्धाची लक्षणें कांहीं बरी नाहींत. तूं हि भीष्माच्या मदतीला जा आणि कांहींहि करून त्याचे प्राण वांचविण्याचा प्रयत्न कर."

आज भीष्म प्राण तळहातावर घेऊन लढत होता. त्याला कशाचेंहि भान नव्हतें.

त्यानें म्हटल्याप्रमाणें आज खरोखरच दहा हजार महारथींना मारलें. त्यांत किरातांचा धाकटा भाऊ शतसीर होता.

युद्ध करतां करतां भीष्म दोन्हीं सैन्यांच्या मध्यें आला. त्यावेळीं कृष्णानें अर्जुनाचा रथ शिखंडीच्या रथामागें आणला. शिखंडी भीष्माशीं युद्ध करूं लागला. भीष्मानें शिखंडीला एकहि बाण मारला नाहीं. त्यानें त्याच्या रथाच्या घोड्यांना बाण मारले. सारथ्याला मारलें. पण त्याच्यावर एकहि बाण सोडला नाहीं. तेवढ्यांत शिखंडीच्या मागें राहून अर्जुन सर्व बाण मध्येंच तोडूं लागला.

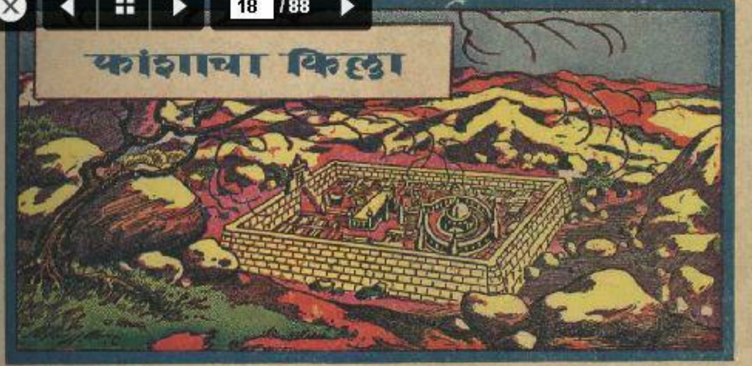
शिखंडी सतत भीष्मावर बाण सोडत होता. परंतु भीष्माला त्याची पर्वा नव्हती. त्यांत एकदां जर का अर्जुनाचा बाण लागला तर मात्र त्याच्या तोंडून 'हाय' शब्द निघत असे व तो म्हणे हा बाण शिखंडीचा नाहीं. शिखंडीचे बाण त्याला बोंचत नव्हते.

युधिष्ठिरानें आपल्या सैन्याला आज्ञा दिली कीं त्यानें निर्भय होऊन भीष्मावर तुटून पडावें. राजाची आज्ञा होतांच सैन्यानें भीष्माला घेरलें. दोन घटका फारच भयंकर युद्ध चाललें. कौरवांना भय वाटलें. दुर्योधन सारखा भीष्माकडे लक्ष ठेवीत होता. परंतु त्याच्या देखत भीष्माची मान फिरली आणि तो रथावरून कोसळला.

त्याच्या शरिरावर इतके बाण लागले होते कीं तो कोसळून खालीं जमिनीवर न पडतां बाणाच्या आधारानें अधांतरी राहिला. हीच त्याची बाणशैय्या होय.

भीष्म पडल्याची वातमी कळतांच दोन्ही सैन्यांत हाहाकार झाला. दोन्ही पक्षांतील लोकांना दुःख वाटलें. भीष्म जेव्हां पडला तेव्हां दक्षिणायण चालू होतें. उत्तरायणांत प्राण सोडावा असा विचार करून त्यानें आत्मबळानें मृत्यूला थोपवून ठेविलें.

कांशाचा किल्ला

[१४]

[चंद्रवर्मा टेकडीवरील झोपडींत गेला. तेथें एक म्हातारा होता. त्याला वाटलें कीं चंद्रवर्मा राजसैनिकांपैकींच एक आहे. पण जेव्हां म्हाताऱ्याला कळलें कीं तो सैनिक नाहीं व राजपक्षाचाहि नाहीं तेव्हां त्यानें आपल्याजवळ कांशाच्या किल्ल्याकडे जाणाऱ्या वाटेचा नकाशा असल्याचें त्याला सांगितलें. इतक्यांत सैनिकांनीं झोपडीला वेढा दिला, पण त्या पूर्वींच म्हातारा पळून गेला होता. चंद्रवर्मा एकटाच झोपडींत होता. तो बाहेर आला. पुढें वाचा.]

चंद्रवर्माला झोपडींतून बाहेर आलेला पाहून सैनिक विचारांत पडले. सैनिक म्हाताऱ्याला ओळखत होते. पण म्हाताऱ्याच्या जागीं एक तरुण त्यांना दिसला. त्यांना वाटत होतें कीं आपण म्हाताऱ्याला बरोबर पकडलें. पण त्यांची निराशा झाली होती. "तूं कोण? आणि ह्या झोपडींत राहणारा तो म्हातारा कोठें आहे?" सैनिकांच्या सरदारानें चंद्रवर्माला दरडावून विचारलें.

"कोणचा म्हातारा? मला नाहीं कोणी माहीत आणि प्रथम तुम्ही कोण आहांत हें कळूं दे, मग मी कोण हें मी सांगतों तुम्हांला." चंद्रवर्मा तलवार हातांत घेऊन म्हणाला.

चंद्रवर्माला तलवार हातांत घेऊन निर्भय-पणें बोलतांना पाहून सरदार थोडा चपापला. चंद्रवर्मानें तें ओळखलें. त्याच आवेशांत तो म्हणाला—"कोण आहे तुमचा राजा ? तुम्ही सर्व मिळून माझ्या एकट्यावर हल्ला करणार ? तरी तुम्हांला एकेकट्यानेंच लढावें लागेल. कारण माझ्या पाठीमागें झोपडी आहे आणि एकेकटे आलांत कीं मिळालीच गति म्हणून समजा."

चंद्रवर्माची ती अधिकारयुक्त वाणी ऐकून तो एक कसलेला लढवय्या आहे हें कळण्यास सरदाराला मुळींच वेळ लागला नाहीं. आणि चंद्रवर्माचें म्हणणें सुद्धां बरोबर आहे असेंच सरदाराला वाटलें.

"आपण कोणी वीर पुरुष आहांत हें आपणांस पाहिल्याबरोबरच कळून येतें. आपल्या सारख्यांशीं विनाकारण युद्ध करण्याची आमची इच्छा नाहीं. आम्हीं राजाच्या आज्ञेवरून फक्त ह्या झोपडींत राहणाऱ्या म्हाताऱ्याला पकडण्यासाठीं आलों आहोंत. अचानक तुम्हीं आमच्या समोर आल्यामुळें आम्हांलाहि आश्चर्यच वाटत आहे. जें झालें तें विसरून जा. बरें, येतों आतां आम्ही." असें म्हणत ते सर्व सैनिक मागें फिरले.

"पण तुम्हीं आपल्या राजाचें नांव नाहीं सांगितलेंत ?" चंद्रवर्मा वरच्या आवाजांत म्हणाला.

"आपण सध्यां ज्या राज्यांत रहात आहां त्या राजाचें नांव आपल्याला माहीत नाहीं ? आश्चर्यच आहे मोठें." सरदार म्हणाला.

चंद्रवर्मा स्मित करून म्हणाला—"राज्य व त्याच्या सीमा ह्यांची ओळख ठेवणें मी केव्हांच विसरून गेलों आहे. कारण माझ्या गुरूनें मरणापूर्वी मला एका राजाची भेट घेण्यास सांगितलें होतें. आणि तो राजा म्हणजे शिवसिंह. तो कोणत्या देशाचा राजा आहे, हें देखील मला माहीत नाहीं. त्याची गांठ घेण्यासाठीं मी पृथ्वीच्या पाठी-वर ह्या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत भ्रमण करीत आहें. आणि म्हणूनच आपली भेट होऊं शकली."

चंद्रवर्माचें बोलणें ऐकून सरदार चकित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागला. म्हणाला—"तुम्हीं ज्या शिवसिंहाविषयीं म्हणालांत तोच शिवसिंह ह्या देशाचा राजा आहे."

"फार छान ! फार छान !! धन्य ! धन्य आहे मी !! किती दिवसांनीं ही शुभ वार्ता कानांवर पडत आहे. मला घेऊन चला तुम्हीं आपल्या राजाकडे. मी त्याच्या भेटीची मोठ्या आशेनें इतके दिवस वाट पाहात आहें." चंद्रवर्मा म्हणाला.

नंतर सरदारानें एकदा साशंक नजरेनें त्याच्याकडे पाहून विचारलें. म्हणाला—"आपल्या गुरूनें इतक्या आग्रहानें आमच्या राजाची भेट कशासाठीं घेण्यास सांगितली आहे ?"

"तें एक फार मोठें गूढ आहे." असें म्हणत चंद्रवर्मानें आकाशाकडे दृष्टि वळविली

आणि आनंदानें हंसत म्हणाला—"कांशाच्या किल्ल्या ! आतां तरी मिळालास ना ?"

कांशाच्या किल्ल्याचें नांव ऐकतांच सर्व सैनिक चपापले. ते आश्चर्यानें परस्परांकडे पाहूं लागले. "तुम्हांला त्या किल्ल्याची माहिती कशी समजली ?" सरदारानें विचारलें.

"त्या संबंधी फक्त मला व माझ्या पूर्वजांनाच माहिती आहे. मग तुमच्या प्रश्नावरून असें वाटतें आहे कीं तुम्हांला सुद्धां त्या संबंधी माहिती आहे. आश्चर्य आहे हें खरोखरच." चंद्रवर्मा विस्मयानें म्हणाला.

"त्या किल्ल्याचें रहस्य समजून घेण्या-साठींच तर आम्ही ह्या जगलांत हिंडून फिरून त्या म्हातान्याला पकडण्याचा प्रयत्न करीत आहोंत." सरदार म्हणाला.

चंद्रवर्मानें आपल्या उजव्या हातावरील रेषा निरखून पाहिल्या आणि म्हणाला— "आलें लक्षांत. समजलें सर्व कांहीं. त्या म्हाताऱ्याजवळ त्या किल्ल्याला जाणाऱ्या वाटेचा नकाशा आहे असें वाटून तुमच्या राजानें त्याच्या देव नांवाच्या मुलाला पकडलें आहे. होय कीं नाहीं? भोळा बिचारा राजा."

सैनिकांच्या सरदारानें चंद्रवर्माचा हात न्याहाळून पाहिला. परंतु त्याला कांहींच समजलें नाहीं. तो म्हणाला—"तुम्हीं सर्वज्ञ आहांत असें वाटतें. नाहींतर हात पाहून तुम्हीं कसें असें सांगूं शकतां?"

"कसें सांगूं शकाल!" चंद्रवर्मा पुट-पुटला. नंतर रागानें सरदाराला म्हणाला— "तूं आतांच्या आतां येथून निघून जा. ह्या टेकडीच्या पलीकडील मैदानांत माझी वाट पाहा. मी हा मागोमाग आलोंच. मग तेथून आपण सर्वजण मिळून तुमच्या राजाकडे जाऊं."

चंद्रवर्मांत कांहीं तरी दिव्यशक्ति आहे. असेंच वाटलें त्या सरदाराला. चंद्रवर्माचा हुकूम होतांच "जी हुजूर" म्हणून आपल्या शिपायांना घेऊन तो सांगितलेल्या जागेकडे गेला.

ते सर्व सैनिक दृष्टिआड झाल्यावर चंद्रवर्मा झाडींत शिरला व "सर्व काम अगदीं बिनबोभाट झालें आहे. घाबरण्याचें कांहीं कारण नाहीं. कोठें आहेस तूं जांबवान?" असें ओरडला.

चंद्रवर्माचा आवाज ऐकून तो म्हातारा त्याच्या जवळ आला आणि म्हणाला—

"अरे, हा जांबवान नांवाचा कोण नवीन माणूस आहे?"

"तुम्हीच. तुम्हांला 'म्हातारे बुवा' असें हांक मारणें मला प्रशस्त वाटलें नाहीं. म्हणून असें म्हटलें मीं. बरें मी शिवसिंह राजाकडे जात आहें. तुमच्या मुलाला तर कैदेंतून सोडवीनच, कांशाच्या किल्ल्यांतील धनराशींचा कांहीं हिस्सा देखील देवबीन. तिकडील मार्ग दाखविणारा नकाशा कोठें आहे तें मात्र मला सांगा." चंद्रवर्मानें धीर करून विचारलें.

"मग काय तुझ्यावर विश्वास ठेवाव-याचा म्हणतोस?" म्हातारा अर्धवट शंकित मनानें बोलला.

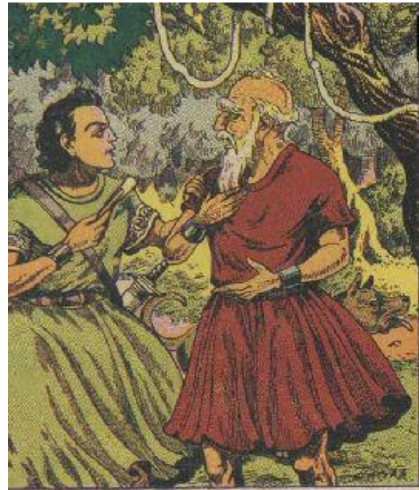
"विश्वास ठेवलात तर तुमचें व तुमच्या मुलाचें कल्याण आहे आणि नाहीं ठेवलात तरी तो किल्ला शोधणें आतां कांहीं एवढें कठीण नाहीं. पश्चिमेच्या बाजूनें समुद्र किनाऱ्या किनाऱ्यानें गेल्यास कोठें तरी तो मिळेलच. परंतु जर नकाशा बघायला मिळाला तर काम कमी वेळांत व कमी कष्टांत होईल इतकेंच." चंद्रवर्मा बेफिकीरीनें म्हणाला.

चंद्रवर्माच्या त्या सडेतोड उत्तरानें म्हातारा निरुत्तर झाला. त्याच्या मनांतील

शंकापण नाहींशी झाली. त्यानें आपल्या सदऱ्याच्या आंतल्या खिशांतील ताडपत्र काढलें. तें पंख्यासारखें पसरून म्हणाला— "हा बघ तो नकाशा." चंद्रवर्मानें तो फार बारकाईनें पाहिला. त्यांत नद्या, पर्वत, वाळवंटें, जंगलें वगैरे सर्व व्यवस्थित दाखविलें होतें. जेथें समुद्राचें टोंक दाखविलें होतें. तेथें चारी बाजूंनीं भिंती असलेला एक किल्ला दाखविलेला होता. त्याच्या भिंतीवर पलीकडे धुरासारखें कांहीं तरी दाखविलेलें होतें.

"हा आहे कांशाचा किल्ला. हे सर्व डोंगर, नद्या ओलांडून जंगल, रेती तुडवून

त्या जागेपर्यंत पोहोंचणें, ही मनुष्याला शक्य होणारी गोष्ट वाटत नाहीं. जर कोणी पोहोंचला तर खरोखरच तो धन्य आहे म्हटलें पाहिजे." चंद्रवर्मा आश्चर्यानें म्हणाला. त्याला आंतून थोडें भयहि वाटलें.

"आमच्या एका पूर्वजानें पाहिला होता हा किल्ला. काय करूं रे! मी म्हातारा झालों आहे म्हणून. नाहीं तर मी एकटा सुद्धां जाऊन आलों असतों." म्हातारा म्हणाला.

ह्यावर चंद्रवर्मा हंसून म्हणाला—"तर मग हा नकाशा मला द्या. मी स्वतः शोधून काढतों तो किल्ला. तुमच्या मुलाला सुद्धां आपल्याबरोबर घेऊन जाईन. जातांना रुद्रपुरच्या शिवसिंह राजाची भेट घेऊन जाईन. तुमची सर्व व्यवस्था करून जाईन. काळजी करूं नका. आम्हीं दोघे परत येईपर्यंत तुम्ही ह्या झोपडींत सुखानें आणि आनंदानें रहा."

साशंक मनानेंच म्हाताऱ्यानें तो नकाशा चंद्रवर्माच्या हातांत दिला. म्हणाला—"तूं फंसवीत तर नाहींस ना? म्हाताऱ्यांना फंसवणें पाप आहे. पापाचें प्रायश्चित्त मिळाल्या शिवाय राहणार नाहीं.

"मी तसा मनुष्य नाहीं. तुम्हांला किंवा तुमच्या मुलालाच काय, पण शिवसिंह राजालाहि, जर तो सरळ असेल तर, मी फंसवणार नाहीं. तो माझा धंदा नव्हे. समजा, मला माझ्या कामांत यश आलें नाहीं तर मी...." चंद्रवर्मा बोलतच होता. इतक्यांत त्याला घोड्याच्या खेंकाळण्याचा आवाज ऐकूं आला. त्यानें झाडींतून डोकावून पाहिलें तर त्याला सैनिकांचा सरदार झोपडीच्या बाजूस येत असल्याचें दिसलें. त्याला पाहून चंद्रवर्मा म्हाताऱ्याला म्हणाला—"मी ह्या सैनिकांबरोबर रुद्रपुरच्या राजाकडे जात आहें. तेथून मी तुमच्याकडे निरोप पाठवितों. मग त्याप्रमाणें तुम्ही राजधानींत जाऊन निर्भयपणें व सुखानें रहा." असें सांगत तो तेथून निघाला व सरदाराजवळ आला.

चंद्रवर्माला पाहून सरदार घोड्यावरून उतरला. म्हणाला—"इतका वेळ तुमची वाट पाहिली. पण तुम्हीं आला नाहींत म्हणून येथपर्यंत आलों. हा घ्या घोडा. आपल्या साठींच आणला आहे. आपल्या आगमनाची बातमी मी महाराजांकडे मघांच पाठवून दिली आहे."

"मी माझ्या कांहीं शक्तींना आह्वान करण्यासाठीं जंगलांत गेलों होतों. परंतु माझी फार निराशा झाली. कोणीहि तुमच्या राजाबद्दल चांगले शब्द काढले नाहींत. इतका का तो वाईट आहे?" चंद्रवर्मानें विचारलें.

"राजा चांगला कां वाईट, हें त्याचा सैनिक काय सांगणार? तें त्याच्या प्रजेला विचारलें पाहिजे. नाहीं तर आसपासच्या राजांचें मत विचारलें पाहिजे. आम्हांला काय? जो महिन्याच्या महिन्याला आम्हांला वेळेवर पगार देतो तो राजा चांगला." सरदार म्हणाला.

सरदाराच्या बोलण्यावरून चंद्रवर्मानें ताडलें कीं राजाशीं बोलतांना आपल्याला खूप सावधगिरी बाळगली पाहिजे. कारण कांशाच्या किल्ल्यापर्यंत जाण्यासाठीं त्या राजाकडून सर्व प्रकारची सहायता घ्यावयाची आहे. एकट्यानें तेथपर्यंत पोहोंचणें अशक्यच आहे.

त्याच बरोबर त्यानें ठरविलें कीं शिवसिंहाला सर्व गोष्टींचा पुरेपूर परिचय देतां कामा नये. नाहीं तर तो मध्येंच कांहीं तरी गडबड करील. ह्या सैनिकाला जसा मंत्रविद्येचा प्रभाव दाखविला आहे तसाच

त्यालाहि पण दाखविला पाहिजे. म्हणजे जमलें तर जमेल थोडेंसें तरी काम.

"आपण आतां राजधानीकडे जाऊं." सरदारानें असें म्हटल्या बरोबर लगाम हातांत घेऊन चंद्रवर्मा घोड्यावर बसला. थोडा वेळ डोंगर, रानमाळ, ओढे वगैरे ओलांडून गेल्यावर ते सर्व लोक रुद्रपुर नगराजवळ येऊन पोहोंचले.

राजाला अगोदरच वर्दी पोहोंचली असल्यानें त्यानें वेशीवर तोरणें बांधून त्याच्या स्वागताची तयारी केली होती. रस्त्याच्या दुतर्फा लोकांची गर्दी जमली होती चंद्रवर्माला पाहण्यासाठीं. चंद्रवर्मानें सैनिकांसह नगरांत प्रवेश केला. तो राजमार्गावर येतांच लोकांनीं टाळ्या वाजवून आणि रुमाल फडकवून त्याचें स्वागत केलें. "महा मांत्रिकाचा जयजयकार असो." अशा घोषणाहि केल्या.

"घोषणा ऐकून चंद्रवर्मा पेचांत पडला. हे लोक असें कां म्हणत आहेत ? तेवढ्यांत त्याला आठवलें कीं आपण आपला हात पाहूनच तर म्हाताऱ्या विषयीं, कांशाच्या किल्ल्याविषयीं तेथें जाणाऱ्या मार्गाविषयीं सरदाराला सांगितलें होतें. म्हणूनच त्यानें आपण महामांत्रिक आहोंत अशी वर्दी राजाला दिली असली पाहिजे. त्याचा हा परिणाम आहे. आणि म्हणूनच आपल्याला खूश करून वश करून घेण्याचा तो प्रयत्न करीत आहे. ठीक आहे. एका प्रकारें हें चांगलेंच झालें. आपण इतक्या संकटांत उडी टाकली. कपालिनीला किंवा महामांत्रिकाला देखील आपण भ्यालों नाहीं. आतां स्वतः महामांत्रिकाचें सोंग करावयाचें आहे ! असा विचार करीत, स्वागताचा स्वीकार करीत दैवावर भरंवसा ठेवून तो राजवाड्यांत पोहोंचला. (पुढें चालू)

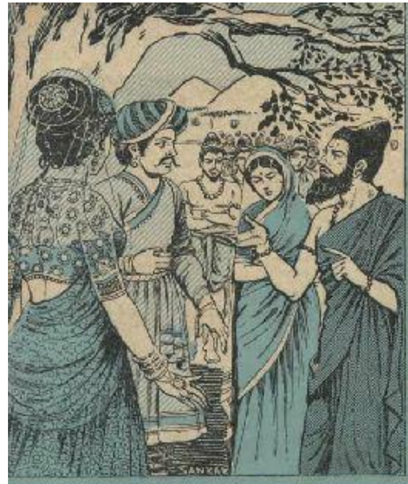

वासवदत्ता

उदयननें वासवदत्तेला पळवून आणल्यावर त्या दोघांचें लग्न झालें. कांहीं दिवस आनंदोत्सवांत गेले. दोघं जणुं कांहीं साऱ्या जगाला विसरलीं होतीं. राजाचें लक्ष विलासांत गुंतलें म्हणजे राज्यावर संकटें ओढवणारच. तेंच वत्सराज्याच्या वांटणीस आलें.

अरुणी नांवाच्या एका महत्वाकांक्षी व्यक्तीनें वत्सराज्याचा एक एक भाग करून बराच भाग बळकावला. नंतर त्यानें राजधानी कौशाम्बी नगरावर पण हल्ला केला. उदयनचें जें राज्य अरुणीनें गिळंकृत केलें तें आतां परत कसें मिळवितां येईल ? ह्या विषयीं दरबारांत विचार विनिमय झाला. त्यांत सर्वांचें मत पडलें कीं मगध राजाची मदत घेतली, तरच वत्सराज्य परत मिळूं शकेल. पण ती मदत मिळणार कशी ? त्याला फक्त एकच उपाय. आणि तो म्हणजे दोन्हीं राज्यांचा संबंध जोडणें. मगध देशाचा राजा दर्शक ह्याची एक बहीण होती. उदयननें जर तिच्याशीं लग्न केलें तरच त्याची मदत मिळेल. पण वासवदत्ता आहे, तों पर्यंत उदयन दुसरें लग्न करणार नाहीं, हें सर्वांना माहीत होतें. ती असे पर्यंत दर्शक राजा सुद्धां आपली बहीण उदयनला द्यावयास तयार नव्हता. ह्यावर तोड म्हणून त्यांनीं एक नाटक रचण्याचें ठरविलें. ह्यांत यौगन्धराय तर होताच, वासवदत्तेनें सुद्धां भाग घेतला होता.

एकदां राजा उदयन शिकारीला गेला होता. तो आपल्या वीणेच्या नादावर हत्तींना गुंगवण्यांत गर्क झाला होता. त्याच वेळीं त्याचे दोघे मंत्री धांवत येत असलेले त्याला दिसले. ते म्हणाले—"अचानक शिबिराला आग लागली.

महाराणी वासवदत्ता आंत होत्या. त्यांना बाहेर काढण्यासाठीं यौगन्धराय आंत गेला. परंतु दोघेहि शिबिराबाहेर येऊं शकली नाहींत.

राजा घाईघाईनेंच शिबिराकडे आला. तेथें येऊन पाहातो तों खरोखरच त्याला वासवदत्ता आणि यौगन्धराय दिसले नाहींत. त्याला फार दुःख झालें. वासवदत्तेच्या विरहानें तो जवळ जवळ वेडा झाला.

इकडे यौगन्धरायानें साधूचा वेश घेतला व वासवदत्तानें ब्राह्मण स्त्रीचा. वत्सराज राजधानींत येतांच तीं दोघं बाहेर पडली, व सरळ मगध राज्याच्या राजधानींत राजवाड्याच्या बाहेरील आश्रमांत येऊन पोहोंचली.

त्याच वेळीं राजाची बहीण पद्मावती आश्रमाच्या पाहाणीस आली होती. त्या दोघांना फार आनंद झाला. आपलें काम आतां फत्ते होणार ह्याची त्यांना खात्री वाटली. पद्मावतीनें आश्रमांतील स्त्रियांची विचारपूस केली. ही संधि पाहून यौगन्धराय पुढें आला. म्हणाला—“ माझी एक प्रार्थना आहे. ही माझी बहीण आहे. हिचा पति विदेशी गेला आहे. म्हणून माझी अशी विनंति आहे कीं हिला मी परत येईपर्यंत राजकुमारीनें आपल्या सेवेशीं ठेवून घ्यावें.” राजकुमारीनें ही गोष्ट मान्य केली.

ह्याच वेळीं लावणकहून एक विद्यार्थी आला. तो राजगृहाचाच राहणारा होता. परंतु वेदाध्ययनासाठीं तो लावणकला गेला होता. त्यानें शिबिराला आग लागून त्यांत वासवदत्ता यौगन्धराय वगैरे जळून गेल्याचें सांगितलें. तो म्हणाला—“ उदयन राजा शिकार सोडून परत आला व आपल्या बायकोचे दागिने छातीशीं धरून ढसढसा रडला. अग्नींत उडी घेऊन त्यानें आत्महत्येचा प्रयत्न करून पाहिला. पण सर्वांनीं त्यांना अडविलें. महाराज जवळ जवळ बेशुद्धच झाले.

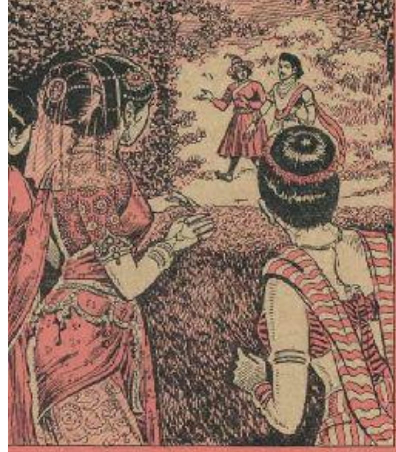
विद्यार्थी हें वर्तमान सांगत असतां वासवदत्तेच्या डोळ्यांतून टिपें गळूं लागलीं. सर्वांना वाटलें कीं ती फारच हळव्या मनाची आहे. जेव्हां त्या विद्यार्थ्यानें सांगितलें कीं मंत्र्यांनीं नानाविध उपचार केले आणि आतां त्यांची प्रकृति ठीक आहे तेव्हां सर्वांना हायसें वाटलें. पद्मावतीनेंहि एक दीर्घ सुस्कारा सोडून आपली सहानुभूति दर्शविली.

अशा प्रकारें यौगन्धराय वासवदत्ताला पद्मावतीच्या स्वाधीन करून निघून गेला.

एकदां कामानिमित्त उदयन राजगृहाच्या बाजूला आला होता. दर्शक राजानें त्याचें तेज, रूप व तारुण्य पाहिलें तेव्हां त्याला वाटलें कीं हा पद्मावतीसाठीं अगदीं योग्य वर आहे. त्या प्रमाणें त्यानें आपली इच्छा उदयनला सांगितली. त्यानेंहि विरोध न करतां कबूल केलें. झालें, त्या दोघांचें लग्न ठरलें.

जसजसा लग्नाचा दिवस जवळ जवळ येऊं लागला तसतशी वासवदत्ताची परिस्थिति फार विचित्र होऊं लागली. ती शक्यतोंवर एकांतांत राहूं लागली. लग्नाच्या दिवशीं तर

तिचा आपल्यावरील ताबाच जणूं गेला. ती दूर बागेंत एका झाडाखालीं जाऊन बसली. पण गंमत पहा, तेथें सुद्धां एक दासी येऊन पोहोंचली. तिनें बरीचशीं फुलें तिच्या पुढें ठेवून नवऱ्यामुलीसाठीं सुंदर गजरा आणि हार करून देण्यास सांगितलें. आपल्या मनांतील चलबिचल ती कोणास सांगणार? तिनें थरथरत्या हातानें ती माळ ओवून दिली. तीच माळ पद्मावतीनें लग्नाच्या वेळीं उदयनच्या गळ्यांत घातली.

एकदां पद्मावती, वासवदत्ता व त्यांची एक सखी बागेंत बसून गप्पा मारीत होत्या. तेव्हां वासवदत्तेनें पद्मावतीचें उदयनवर किती प्रेम आहे हें आजमावण्याचा प्रयत्न केला. बोलतां बोलतां पद्मावती म्हणाली— "तुम्ही हंसाल गडे, पण खरेंच सांगतें. किनई हे जवळ नसले ना कीं मला अगदीं एकटं एकटं वाटतं. त्यांनीं सारखं डोळ्या समोर असावं असं वाटतं. वासवदत्ता तरी त्यांच्यावर असं प्रेम करीत असेल का? असाच विचार माझ्या मनांत येतो."

"तिचें प्रेम निराळेंच होतें. त्याची कशाला तुलना." वासवदत्ताच्या तोंडून शब्द निघून गेले.

"अवन्तिके, तुला ग काय तें माहीत?" पद्मावतीनें विचारलें.

वासवदत्ता थोडी गुटमळली. परंतु स्वतःला सावरून घेऊन ती म्हणाली—"म्हणजे काय? तिचें उदयन महाराजांवर अतिशय प्रेम होतें म्हणूनच नाहीं का ती घर सोडून त्यांच्या बरोबर निघून गेली."

नंतर पद्मावती म्हणाली—"खरोखरच वासवदत्तेला विसरले नाहींत वत्सराज. मी एक दिवस वीणा वाजवीत होतें. तर त्यांना तिची आठवण होऊन दीर्घ उसासा सोडून ते अंतरिक्षांकडे पहात बसले."

हें ऐकून वासवदत्ताला धन्यता वाटली.

त्याच वेळीं उदयन व वसंतक पद्मावतीला शोधीत उद्यानांत आले. वासवदत्ता बरोबर असल्यानें पद्मावतीला पतीची भेट घेण्याचें साहस झालें नाहीं. ती जवळच असलेल्या कुंज कुटिरांत शिरली. तिच्याबरोबर तिच्या सखीहि होत्या. वसन्तक तिला शोधण्यासाठीं गेला. पण एका सखीचा धक्का एका मधमाशांच्या पोळ्याला लागल्यामुळें तो तेथूनच परतला.

नंतर ते दोघेहि एका 'जांत बसून गप्पा मारूं लागले. वसन्तक विदूषकच होता. त्यानें मोठ्या ऐटींत राजाची परवानगी घेऊन प्रश्न विचारला. म्हणाला— "पद्मावती व वासवदत्ता ह्यांत आपली जास्त लाडकी राणी कोणती?"

राजानें वसंतकला कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. त्यावरून पद्मावतीनें ताडलेंच, पण वसंतकनेंहि राजाच्या तोंडून वदविलें. तें ऐकल्यावर तर शंकाच राहिली नाहीं.

"आतां तरी महाराजांनीं असें म्हणावें का?" एक दासी म्हणाली.

"अग त्यांत वाईट काय आहे. ते गुणवती वासवदत्तेला विसरूं शकलें नाहींत.

ही तर कौतुकाची गोष्ट आहे." पद्मावती म्हणाली.

"किती थोर मन आहे तुमचं." वासवदत्ता म्हणाली. नंतर पद्मावतीला राजाकडे पाठवून ती दुसरीकडे निघून गेली.

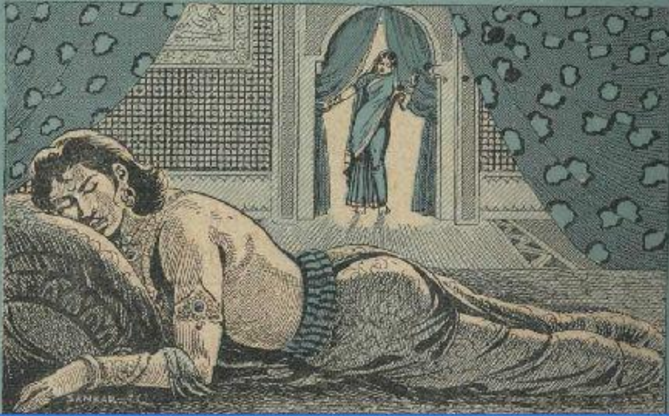
कांहीं दिवस अशाच तऱ्हेनें विलासांत गेले. एके दिवशीं मात्र पद्मावतीचें डोकें फार दुखूं लागलें. तिनें आपल्या अवंतिका नांवाच्या दासीला बोलावून आणण्यास सांगितलें, म्हणजे ती गोष्टी सांगून तिची करमणूक करील. दुसऱ्या दासीनें ही बातमी राजाला सांगितली.

निरोप कळतांच उदयन वसंतकाबरोबर तेथें गेला. परंतु त्या महालांत पद्मावती अजून आलेली नव्हती. उदयन पलंगावर आडवा झाला आणि वसंतकाला करमणुकीसाठीं गोष्ट सांगावयास सांगितलें. गोष्ट ऐकतां ऐकतां राजाला झोंप लागली, म्हणून तो निघून गेला.

निरोप मिळतांच वासवदत्ताहि तेथें आली. तेथें उजेडासाठीं फक्त एक पंती जळत होती. त्या उजेडांत तिला पलंगावर कोणी तरी निजलेलें दिसलें. तिला वाटलें पद्मावतीच निजली आहे. "बिचारीला एकटीला सोडून सर्व जणी कशा निघून गेल्या?" असें म्हणत ती जवळ गेली व हळूच पलंगावर बसली. त्याच वेळीं उदयन स्वप्नांत ओरडला—"वासवदत्ता! वासवदत्ता!!"

"हे तर वत्सराज आहेत. पद्मावती नाहीं." ती मनाशींच पुटपुटली—"अग बाई! मला ह्यांनीं पाहिलें तर नाहीं ना? यौगन्धरायाची सारी युक्ति फुकट जाईल." पण तेथें कोणी नसल्यानें ती निघून गेली नाहीं. आपल्या पतीकडे पहात तेथेंच उभी राहिली. उदयन स्वप्नांत कांहीं बरळत होता. त्याचीं उत्तरें तिनें दिली. पलंगाबाहेर आलेला त्याचा हात नीट पलंगावर सरकविला आणि आतां कदाचित त्याची झोंप मोडेल असें वाटून ती तेथून निघून गेली. त्याच वेळीं उदयन उठला व वासवदत्तेकडे पाहून तिला हांक मारली. पण ती थांबली नाहीं. तो उठून वासवदत्तेच्या मागें धांवला. पण झोंपेंत असल्यानें त्याला दरवाज्याची चौकट लागली. तेव्हां आपण स्वप्न पहात असल्याचें त्याला कळलें.

राजाचा आवाज ऐकून वसन्तक धांवत आला. राजानें सांगितलेली हकीगत ऐकून म्हणाला—"अहो, तें सर्व स्वप्नच होतें."

त्याच सुमारास उदयनचा मंत्री रुमण्वन्त सेना गोळा करून अरुणीशीं युद्ध करण्याच्या तयारीनें आला. दर्शक राजानेंहि आपली सेना सज्ज करून उदयनच्या मदतीला पाठविण्याचें ठरविलें. उदयनला निरोप कळतांच तो युद्धाच्या तयारीसाठीं निघून गेला.

ठरल्याप्रमाणें युद्ध झालें. उदयनचा जय होऊन त्याचें गेलेलें राज्य त्याला परत मिळालें. एवढेंच काय पण योगायोग असा कीं त्याची वीणा 'घोषवती' ती देखील त्याला परत मिळाली. ती नर्मदा नदीच्या कांठीं पडलेली कोणाला तरी मिळाली. तो ती वाजवीत कौशाम्बीच्या राजवाड्याजवळून जात असतां उदयननें तिचा आवाज ओळखला. तेव्हां त्याला वासवदत्ताची आठवण झाली. तिचा विरह त्याला असह्य झाला.

त्याच वेळीं प्रद्योत राजानें वासवदत्ता व उदयन ह्यांचीं चित्रें पाठविलीं. तीं चित्रें ठेवूनच प्रद्योतनें आपल्या कन्येचें लग्न लावलें होतें. वासवदत्ताचें चित्र पाहतांच पद्मावतीनें अवन्तिकेला ओळखलें. तिनें विचारलें—"वासवदत्तेंत आणि ह्या चित्रांत कांहीं साम्य आहे?"

"हें वासवदत्तेचेंच चित्र आहे." तो म्हणाला.

"होय का? मग ह्या चित्रासारखीच एक स्त्री येथें आहे." असें समजतांच राजानें तिला बोलावून आणण्यास सांगितलें.

पद्मावती अवन्तिकेला घेऊन आली. तिच्याबरोबर साधूच्या वेषांत यौगन्धराय पण आला. त्यानें राजाला सर्व हकीगत सांगितली व ह्या नाटकाबद्दल क्षमा मागितली. अर्थातच त्याच्या बुद्धिचातुर्याचें राजानें कौतुक केलें.

त्या नंतर राजा उदयन आपल्या दोन्हीं राण्यांसह आनंदानें राहूं लागला.

गर्वाचें घर खालीं!

एका राज्यांत एक पहिलवान होता. तो कुस्ती खेळण्यांत फार पटाईत होता. त्याच्याकडे कुस्ती शिकण्यासाठीं फार दूर दूरहून लोक येऊं लागले.

त्याच्या शिष्यांत एक तरुण फार हुशार होता. म्हणून त्यानें कुस्तींतील सर्व डावपेंच त्याला शिकविले. सर्व विद्या शिकून झाल्यावर तो राजाकडे गेला आणि म्हणाला—"आपल्या राज्यांत माझ्यापेक्षां उत्तम पहिलवान कोणी नाहीं. मी आपल्या गुरूला सुद्धां चीत करीन. कारण ते आतां म्हातारे झाले आहेत." त्याचें तें उर्मटपणाचें बोलणें ऐकून राजाला राग आला. तो म्हणाला—"असें काय? पाहूंच या मग खरी गोष्ट. तुम्हां दोघांची कुस्ती ठेवूनच पाहूं."

ठरल्या दिवशीं कुस्ती पाहण्यासाठीं लोकांची गर्दी जमली. गुरुशिष्य आखाड्यांत उतरले. गुरु जाणत होता कीं शिष्याची शक्ति जास्त आहे. येथें युक्तीनेंच काम केलें पाहिजे. शिष्य जोरांत त्याच्यावर धांवून येतांच तो बाजूला सरला व एक नवीनच पेंच घालून शिष्याला पाडलें. तो चीत झाला.

धूळ झाडीत गुरगुरत शिष्य म्हणाला—"वा! वा!! हा पेंच कधीं मला शिकविला होतांत?" "कांहीं कांहीं पेच तुझ्यासारख्या शिष्यांसाठीं राखून ठेवावे लागतात." गुरूनें सडेतोड उत्तर दिलें.

* सूड *

वज्रगिरीचा राजा विक्रमसिंह ह्याला पद्ममुखी नांवाची एक मुलगी होती. ती फार सुंदर होती. म्हणून तिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं दूर दूर देशांच्या राजकुमारांनीं प्रयत्न केला. त्यांत रत्नगिरीच्या इंद्रवर्माला विक्रमसिंहानें पसंत केलें. पद्ममुखीलाहि तोच राजकुमार आवडला. शृंगपुरचा राजा कालकेतु ह्याच्या मनांतून सुद्धां पद्ममुखीशीं लग्न करावयाचें होतें. त्याच्या आईनें त्याला सुचविलें कीं तू विक्रमसिंहाला जाऊन भेट. बहुतेक तो तुझें म्हणणें कबूल करील.

आईच्या म्हणण्याप्रमाणें कालकेतु विक्रमसिंहाला भेटला. आपली इच्छा व्यक्त केली. परंतु विक्रमसिंहानें त्याला होकार दिला नाहीं. विचारा उलट्या पावलीं परतला. तो परतल्यावर विक्रमसिंहानें इंद्रवर्माला बोलावून त्याच्याशीं पद्ममुखीचें लग्न ठरविलें. तो आनंदानें रत्नगिरीस आला व लग्नाची तयारी करूं लागला.

त्याच वेळीं डोंगरी लोकांच्या टोळीनें रत्नगिरीवर हल्ला केला. इंद्रवर्मानें वज्रगिरीच्या विक्रमसिंहाजवळ मदत मागितली. जावयाचा निरोप कळतांच राजा व त्याचा मुलगा शक्तिसिंह दोघेहि निघाले.

ही बातमी शृंगपुरला पोहोंचली. तेव्हां कालकेतूची आई त्याला म्हणाली–"आत्तां वज्रगिरीला कोणी नाहीं, तूं सैन्य पद्ममुखीला पळवून आण. येथें तुम्हां दोघांचें लग्न लावूं. तसें केलेंस तरच विक्रमसिंहाचे डोळे उघडतील. मग बसेल तो पश्चात्ताप करीत."

आईच्या आज्ञेप्रमाणें त्यानें पद्ममुखीला कैद करून आणलें.

रत्नगिरीच्या युद्धांत विक्रमसिंह मारला गेला. इन्द्रवर्माला पदच्युत केल्यामुळें तो राज्य सोडून निघून गेला होता. ही सर्व बातमी शृंगपुरला पोहोंचावयास मुळींच वेळ लागला नाहीं. इंद्रवर्माची अशी स्थिति झालेली ऐकून सर्वांना वाईट वाटलें. त्यांनीं विचार केला कीं पद्ममुखी आतां कालकेतुशीं लग्न करील. पण तिनें नकार दिला. "माझ्या वडिलांनीं ज्यांना मला देण्याचें ठरविलें आहे त्यांच्याशींच मी लग्न करीन. दुसऱ्या कोणालाहि वरण्यास मी तयार नाहीं."

कालकेतूच्या आईनें पद्ममुखीच्या इच्छे विरुद्धच तिच्याशीं लग्न करण्यास सांगितलें. परंतु तोहि स्वाभिमानी होता. म्हणाला– "जेव्हां तिला वाटेल तेव्हांच मी लग्न करीन. पाहूं या किती दिवस अशी राहते ती."

कालकेतूच्या आईनें पद्ममुखीची समजूत घालण्यासाठीं रागावून, धाक दाखवून सर्व तऱ्हेचे प्रयत्न करून पाहिले. पण पद्ममुखीनें आपला निश्चय बदलला नाहीं.

"मला वाटलें होतें कीं तूं माझ्या मुलाशीं लग्न करून माझी सून होऊन माझा मान राखशील. पण तुझे डोळे अजून उघडले नाहींत. ठीक आहे. रहा येथें कैदी म्हणून." आई म्हणाली.

तिनें आपल्या म्हणण्याप्रमाणें खरोखरच तिच्याकडून वेगार करून घेण्यास सुरवात केली. भांडी घासणें, स्वयंपाक करणें, कपडे धुणें, राजवाडा झाडणें वगैरे कामें तिला करावी लागत. रात्रीं कोठें तरी ती एका कोपऱ्यांत आडवी होई. आपल्या आईचें हें काम कालकेतू व त्याची बहीण दोघांनाहि आवडलें नाहीं. कालकेतू नेहमीं आईला म्हणे–"ती राजकुमारी आहे. तिला मानानें वागवण्यांतच आपला मोठेपणा आहे."

"आला आहे मोठा शहाणा. तिला वठणीवर आणायला हाच उपाय आहे.

बघते कशी नाहीं कबूल होत तें. तुझ्याशीं तिचें लग्न लावूनच मी प्राण सोडीन."

आईच्या ह्या बोलण्यावर कालकेतू कांहींच बोलूं शकला नाहीं.

तीन वर्षें गेलीं. काळजीनें, दुःखानें आणि कामाच्या भारानें पद्ममुखी अगदीं अशक्त झाली.

एक दिवस नित्याप्रमाणें पद्ममुखी कपडे धुण्यासाठीं नदीवर गेली होती. तिनें नदीच्या पैल तिरावर एक नाव डुलत असलेली पाहिली. कपडे धुतां धुतां ती नावेकडे सारखी पाहात होती. नाव हळूं हळूं जवळ येत होती. थोडी जवळ आल्यावर तिला त्यांत दोन माणसें दिसलीं. नाव आणखी जवळ आल्यावर तिनें त्या दोघां व्यक्तींना ओळखलें. एक तिचा भाऊ शक्तिसिंह होता व दुसरा मनानें वरलेला पति इन्द्रवर्मा. तिला खूप आश्चर्य वाटलें व आनंदहि झाला. जर तिनें त्यांना ओळखलें नसतें तर कदाचित त्यांची भेट झाली नसती. कारण ते तिला ओळखूं शकले नव्हते.

"शृंगपूर हेंच का ? ह्या देशाच्या राजाचेंच नांव कालकेतू नाहीं काय ?" शक्तिसिंहानें पद्ममुखीला विचारलें.

पद्ममुखीनें 'हो' म्हणून सांगतांच त्यानें विचारलें कीं कालकेतूनें वज्रगिरीच्या राजकुमारीला पळवून आणलें होतें ती जिवंत आहे काय ?"

"तिला कालकेतूची राणी होणें पसंत नसल्यानें ती राजकुटुंबाचे कपडे धुण्याचें काम सध्यां करते आहे. गुलामच आहे त्यांच्या घरची." असें सांगतांना तिला गहिंवरून आलें. म्हणाली—"शक्ति, मला ओळखलें नाहींस का रे ?" आपल्या बहिणीला अशा तऱ्हेनें कष्ट करीत असतांना पाहून त्याला फार वाईट वाटलें. इन्द्रवर्मीच्याहि डोळ्यांना पाणी आलें.

"तुझी भेट झाली फार चांगलें झालें. रत्नगिरीच्या राजानें डोंगरी लोकांच्या राजाचा पराभव करून पुन्हां आपलें राज्य मिळविलें आहे. इन्द्रवर्माच त्याचा राजा आहे. परंतु तुझा पत्ता लागल्याशिवाय तो राज्याभिषेक करून घ्यावयास तयार नाहीं. आम्हीं तेव्हां पासून तुझ्या शोधासाठीं सारखे हिंडत आहोंत." शक्तिसिंह म्हणाला.

"आपण आत्तांच हिला आपल्या नावेंत घालून घेऊन जाऊं." इन्द्रवर्मा म्हणाला.

"पण त्याला मी असा सोडणार नाहीं ! ज्यानें माझ्या बहिणीला पकडून आणून इतका

त्रास दिला आहे. त्याला असें नुसतें सोडीन होय? तें कांहीं नाहीं. उद्यां सकाळीं अचानकपणें आपण किल्ल्यावर हल्ला चढवूं या. इतक्या दिवस घालविलेस तसाच आजचा एक दिवस घालव. उद्यां सकाळीं तुझी सुटका करून घेऊन जातों." एवढे सांगून शक्तिसिंह नाव घेऊन निघून गेला. "मी आतां एका राजपुत्राची बहीण आहें. एका राजाची बायको होणार आहे. मी आतां कपडे कशाला धुवूं?" असें समजून पद्ममुखीनें सारे कपडे नदी कांठींच टाकून दिले व घरीं परतली. पद्ममुखीला घरीं येण्यास उशीर झाला होता. अर्थातच म्हातारीचें पित्त खवळलें. ती एकदम गर्जना करून म्हणाली—"नदीवर ऐवढा वेळ लावलास तर बाकी काम केव्हां करणार? मला वाटतं तुझी एकदां चांगलीच कानउघाडणी केली पाहिजे."

"जरा तोंड संभाळून बोला." पद्ममुखीनें जरा कठोर स्वरांत म्हटलें.

"हं! इतकी घमेंड? थांब तुला चाबकाचे फटकेच हवेत." असें म्हणत आईनें शिपायांना बोलाविलें.

पद्ममुखी म्हणाली—"मी राणी होण्याचा काल निश्चय केलाच आहे. जर माझ्या

अंगाला कोणी हात लावाल तर उद्यां चामडीच लोळवीन एकेकाची.

पद्ममुखीच्या तोंडून ते शब्द ऐकतांच कालकेतूची आई फार खुश झाली. एका क्षणांत तिचा राग कोठल्या कोठें ल्यास गेला. हें वर्तमान तिनें क्षणाचाहि विलंब न लावतां कालकेतूला कळविलें. त्यालाहि फार आनंद झाला. शेवटीं पद्ममुखी माझ्यावर प्रसन्न झाली असें वाटून त्यानें लग्नाच्या तयारीला सुरवात केली.

दुसरा दिवस उजाडला. पहाटे पासूनच राजवाड्यांत धावपळ चालली होती. लग्नाच्या तयारीची गडबड चालू होती. इतक्यांत कांहीं सैनिक धापा टाकीत टाकीत राजवाड्यांत आले. ते म्हणाले—"वाड्यासमोर फार मोठें युद्ध चाललें आहे." तें पाहून आंतले सर्व सशस्त्र सैनिक तिकडे गेले आहेत. हें ऐकताच अंत:पुरांतील सर्व स्त्रिया भयभीत झाल्या.

हळूं हळूं युद्धाचा कोलाहल जवळ ऐकूं येऊं लागला. सैनिक पुन्हां पुन्हां येऊन पराजयाची बातमी देऊन जात होते. शेवटीं तर एका सैनिकानें कालकेतू मारला गेल्याची बातमी दिली. तेव्हां मात्र त्याच्या आईचे

डोळे पांढरे झाले. चेहेरा फिका पडला. ती मटकन तेथेंच खालीं बसली.

थोड्या वेळानें एक सेनापति आला आणि म्हणाला—"आपल्यांत पद्ममुखी कोण आहे? महाराज शक्तिसिंहाची आज्ञा आहे कीं त्या व त्यांच्या दासी ह्यांना सोडून बाकी सर्वांनी मरणास तयार व्हावें." हें ऐकतांच इंदुमतीनें एकदां सेनापतीकडे व एकदां पद्ममुखीकडे पाहून मान खालीं घातली. पद्ममुखीनें एकदां चारी बाजूस पाहिलें. सर्व स्त्रियांच्या चेहेऱ्यावर दुःखाची छाया पसरलेली तिला दिसली. तत्क्षण ती पुढें होऊन म्हणाली—"मीच पद्ममुखी आहें आणि येथील बाकी सर्व स्त्रिया माझ्या दासी आहेत."

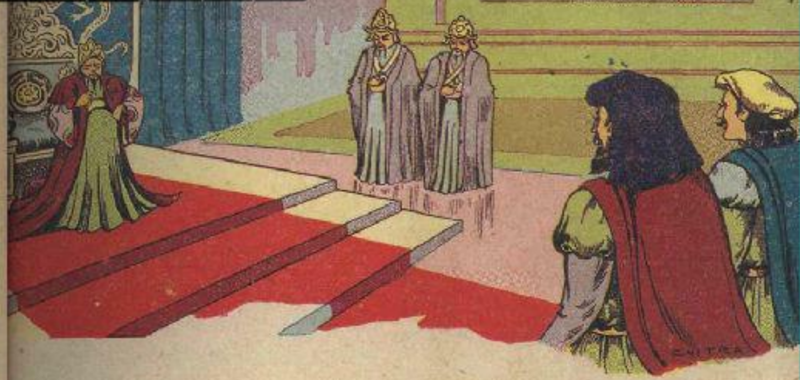
"ह्यावर सेनापति तिला प्रणाम करून निघून गेला. थोड्या वेळानें आणखी कांहीं शिपाई येऊन राजमातेला व तिच्या दासींना हातकड्या घालून घेऊन गेला.

कांहीं दिवसांनी शक्तिसिंहानें आपल्या बहिणीचें व इंद्रवर्माचें मोठ्या थाटानें लग्न लावून दिलें व इंद्रवर्मानें आपला राज्याभिषेक पण करविला. त्या नंतर पद्ममुखीनें इंदुमतीची आपल्या भावाला ओळख करून दिली आणि म्हणाली—"ह्या मुलीनें मला आपली वहिनी होण्यासाठीं पुष्कळ सांगितलें. परंतु मला कधीं त्रास दिला नाहीं. उलट माझ्याबद्दल तिला सहानुभूतीच वाटत होती. फार चांगली आहे ही. म्हणून हीच जर माझी वहिनी झाली तर मला फार आनंद होईल."

शक्तिसिंहानें ती गोष्ट मान्य केल्या-वरून दोघांचें लग्न झालें. इंदुमति शक्ति-सिंहाची राणी झाली, पण राजमाता मात्र जन्मभर पद्ममुखीची दासी म्हणूनच राहिली. अशा तऱ्हेनें पद्ममुखीनें आपल्याला दुःख व कष्ट दिल्याचा सूड उगवला.

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी

सुमारें सातशें वर्षांपूर्वी वेनिस नगरांत दोघे भाऊ राहात होते. एकाचें नांव निकोलो पोलो व दुसऱ्याचें नांव माफिटो पोलो असें होतें. ते दोघे व्यापाराच्या निमित्तानें बरेच देश हिंडून आले होते. इ.स. १२६० मध्यें ते कॉन्स्टँटिनोपलपर्यंत जाऊन पोहोंचले होते. तेथून जवळ जवळ एक वर्षभर प्रवास केल्या-नंतर ते चीन देशाचा राजा कुबिलाय खान ह्याच्या दरबारीं गेले. त्यावेळीं चीनवर तार्तार वंशांचे राजे राज्य करीत होते. हे लोक मंगोलियांतीलच एका जातीचे पुण्यक्षेत्र काराकोरम येथें जमले. चंगेज खानाला आपला नेता केलें. त्यानें बारा वर्षें नेतृत्व केलें. पण त्या अवधींत त्यानें चीनच्या उत्तरेस असलेला 'काते' देश जिंकला. नंतर त्यानें इंडोचीन, भारत, अरबस्तान, युरोप वगैरे देश सोडून बाकी सारा आशिया खंड जिंकून घेतला. त्याच्या दोन पिढ्यांनीं मिळून एवढें राज्य पादाक्रांत केलें कीं त्याच्या पूर्वी वा नंतर एवढें मोठें साम्राज्य स्थापन होऊं शकलें नव्हतें. त्यांच्या परा-क्रमामुळें चंगेज खानाच्या वारसांना 'बडे खान' असें नांव मिळालें. 'काते' प्रदेशाचा अधिकार त्यानें स्वतःकडे ठेवून घेतला होता आणि बाकी प्रदेश तीन भागांत वांटून तीन खानांकडे सोंपविला आणि त्यावर पुन्हां बडे खानांचा अधिकार कायम ठेवला. 'काते' प्रदेशावर राज्य करणाऱ्या बडे खानांत कुबलाय खान हा पांचवा अधिकारी होता. हा चंगेज खानाचा नातू होता.

ह्याच कुब्लाय खानानें पोलो बंधूंचें मोठ्या आदरानें स्वागत केलें. त्यानें त्यांच्यापासून जगांतील निरनिराळ्या देशांविषयीं माहिती करून घेतली. नंतर त्यानें रोम नगराच्या पोपकडे आपला दूत म्हणून त्यांना पाठविलें. ही कामगिरी त्या दोघां भावांनीं आनंदानें स्वीकारली आणि रोमला जाण्यासाठीं निघाले. परंतु वाटेंतच त्यांना कळलें कीं रोमला पोप मरण पावला असून अद्याप दुसऱ्या पोपची नेमणूक झाली नाहीं. ह्यामुळें ते रोमला न जातां वेनिसलाच गेले. तेथें कांहीं दिवस राहिल्यावर त्यांना बडे खानाची

आठवण झाली. आपल्याला येऊन बरेच दिवस झाले आहेत, बडे खान आपली वाट पाहात असेल म्हणून ते पुन्हां कातेकडे जाण्यासाठीं निघाले.

ह्यावेळीं निकोलोचा मुलगा मार्कोपोलो हाहि त्यांच्याबरोबर निघाला. ह्यानेंच पंधरा वर्षें बडे खानाच्या दरबारीं घालविलीं व स्वदेशीं परत जाऊन आपले अनुभव लिहून काढले.

* * *

जॉर्जियाच्या राजाचें नांव 'डेविड मालिक' असें होतें. हा राजा तातार राजांचा मांडलीक असे. जॉर्जियाचे लोक फार सुंदर व उत्तम योद्धा म्हणून प्रसिद्ध होते. सिकंदर देश जिंकण्यासाठीं म्हणून जेव्हां निघाला, तेव्हां तो जॉर्जियाचा मार्ग न घेतां दुसऱ्या मार्गानें गेला. कारण त्याला ज्या वाटेनें जावयाचें होतें तो १५ मैलाचा प्रदेश एक लहान चिंचोळा मार्ग होता. त्याच्या एका बाजूला समुद्र व दुसऱ्या बाजूला डोंगर असल्यामुळें शत्रूला अडविण्यास थोडें सैन्य सुद्धां पुरत असे. त्यांत ज्योर्जियाचे लोक लढवैये होते. सिकंदरानें देखील ह्या लोकांकडून धोका होऊं नये म्हणून त्या वाटेच्या तोंडाशीं एक भक्कम बुरूज व किल्ला बांधून

ठेविला. त्याला 'पोलादी फाटक' असें म्हणतात.

जॉर्जियाच्या उत्तरेला काळा समुद्र असून पूर्वेला कास्पियन समुद्र आहे. वास्तविक पाहतां हा समुद्र नसून एक फार मोठें सरोवर आहे. ह्याचा घेर २,८०० मैल आहे आणि ह्या सरोवरांत कांहीं मनुष्य-वस्ती असलेलीं बेटें आहेत. मोठमोठीं शहरें पण त्यांत आहेत. तारतरी लोकांनीं जेव्हां इराण देशावर हल्ला केला. तेव्हां बरेच लोक पळून ह्या बेटांतून येऊन राहिले आणि कांहीं लोक जॉर्जियाच्या डोंगरांत जाऊन राहिले.

बगदाद हें सर्वांत मोठें शहर होतें. तेथील लोक मोत्यांना भोकें पाडण्यांत फार पटाईत होते. भारतांतून तेथें मोती जात असत. तेथील लोक त्यांना भोकें पाडून ते युरोपीय देशांत विक्रीसाठीं पाठवीत असत. ह्या ठिकाणीं मुसलमान धर्म प्रचलित होता. येथें जादूटोणा वगैरे सारख्या विद्यांचें फार प्राबल्य होतें. त्या विद्या येथें शिकवीत असत.

त्यावेळीं तेथील खलीफांच्या जवळ फार मोठी धनदौलत होती. इ. स. १२५८ मध्यें ह्या शहरांवर हुलुग खान नांवाच्या एका तातारानें मोठ्या सैन्यासह हल्ला केला. हा

मोंग खानाचा धाकटा भाऊ होता. ते एकंदर चौघे भाऊ होते. काते जिंकल्यावर त्यांनीं दिग्विजय करण्याचा निश्चय केला. चौघे जण चारी दिशाला गेले. त्यांत हुलुग हा दक्षिणेकडे गेला आणि दक्षिण प्रदेश जिंकून तो बगदादपर्यंत आला. बगदादला युद्ध करून जिंकण्यापेक्षां युक्तीनें जिंकणें बरें असें त्याला वाटलें. म्हणून त्यानें तसा डाव रचला. त्याच्या जवळ वीस हजार घोडेस्वार असून पायदळ सैन्य बरेंच मोठें होतें. तरी त्यानें खलीफाला असें भासविलें कीं त्याच्या जवळ फारच थोडी सेना आहे.

बगदाद शहरावर हल्ला चढविण्यापूर्वी त्यानें आपल्या सैन्यांतील बऱ्याच शिपायांना शहराबाहेरील सडकेच्या दुतर्फा असलेल्या झाडावर लपून बसण्यास सांगितलें आणि नंतर वेशीवरील दरवाज्यावर हल्ला केला.

खानाजवळ थेताचेंच सैन्य आहे असें समजून खलीफा सुद्धां थोडेंसेंच सैन्य घेऊन गेला. त्याला आलेला पाहतांच हुलगनें आपण भिऊन पळून जात असल्याचें भासविलें. खलीफानें अर्थातच पुष्कळ दूरपर्यंत त्याचा पाठलाग केला. तो पुढें जातांच झाडावर लपून बसलेल्या सैन्यानें पाठीमागून त्याच्या सैन्याला घेरलें. ह्या अचानक हल्ल्याला तोंड देणें खलीफाला अशक्य झालें. तो कैद झाला. अशा तऱ्हेनें हुलगनें बगदाद शहर जिंकलें.

शहराच्या पाहाणींत जेव्हां हुलगनें पाहिलें कीं बुरुजांत सोनें भरून ठेवलें आहे तेव्हां त्याला मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यानें खलीफाला बोलावून विचारलें–"हे सोनें कशासाठीं जमा करून ठेविलें आहेस? ह्याचें काय करण्याचें ठरविलें आहेस? तुला काय स्वप्न पडलें होतें कीं मी सैन्य घेऊन येऊन बगदाद शहर लुटून नेणार आहे म्हणून? आपल्या योध्यांना वांटून देऊन आपल्या शहराचें रक्षण करण्यास कां नाहीं सांगितलेंस?" तो म्हणाला.

खलीफा ह्यावर काय उत्तर देणार? तो बिचारा गप्प बसला.

"ठीक आहे. तुला सोन्यावर फारच प्रेम आहे असें वाटतें. तर मग तूं सोनेंच खाऊन रहा." असें सांगून हुलगनें खलीफाला त्या बुरजांत कोंडून ठेविलें. चार दिवस अन्न न मिळाल्यानें खलीफा तेथेंच मरून गेला आणि त्यानंतर मात्र एकहि खलीफा झाला नाहीं.

[पुढें चालू]

गरिबाचा भार

विक्रमार्क शिरस्त्याप्रमाणें वडाच्या झाडाजवळ गेला. शव उतरवून खांद्यावर घेतलें व सरळ स्मशानाच्या वाटेनें चालूं लागला. थोडी वाट चालल्यावर शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला–"राजा! खरोखरच तुझें धैर्य अचाट आहे. तुला पाहून मला मित्रबिन्दु नांवाच्या कोळ्याची आठवण येते. तुझ्या करमणुकी साठीं मी तुला त्याची गोष्ट सांगतों. ऐक." त्यानें गोष्ट सांगण्यास सुरवात केली.

फार वर्षांपूर्वी पूर्व किनाऱ्यावरील समुद्र तटीं मित्रबिंदु नांवाचा एक कोळी रहात असे. रोज तो आपल्या होडींत बसून समुद्रांत जात असे आणि मासे धरून आणीत असे. त्यावर बायको, पांच मुलें व तो स्वतः एवढ्यांचा उदरनिर्वाह चालत असे.

वेताळाच्या गोष्टी

समुद्रांत एका विशेष जागीं मासे मिळत असत आणि ती जागा त्याला माहीत असल्यानें तो नेमका तेथेंच मासे धरायला बसे. मग मोठें वादळ आलेले असूं दे किंवा जोराचा पाऊस पडत असूं दे. ज्या दिवशीं तो जात नसे त्या दिवशीं सर्वांना उपास घडत असे.

अशा तऱ्हेनें काबाडकष्ट करून तो आपले दिवस कंठीत होता. त्याला कोणाची मदतहि मिळत नसे. त्याची बायको जी मदत करील तेवढीच. ती त्याचें जाळें विणून देत असे, फास नीट करून देत असे. घरांतील सर्व काम काज करीत असे. नवरा समुद्रावर गेला म्हणजे आपलें काम काज संपवून ती त्याची वाट पाहात बसत असे. तेव्हां तिच्या मनांत येई कीं माझा नवरा कोणत्या संकटांत सांपडला असेल? किती श्रम करीत असेल, ह्या विचारांनीं तिच्या मनाला हुरहुर लागून रहात असे.

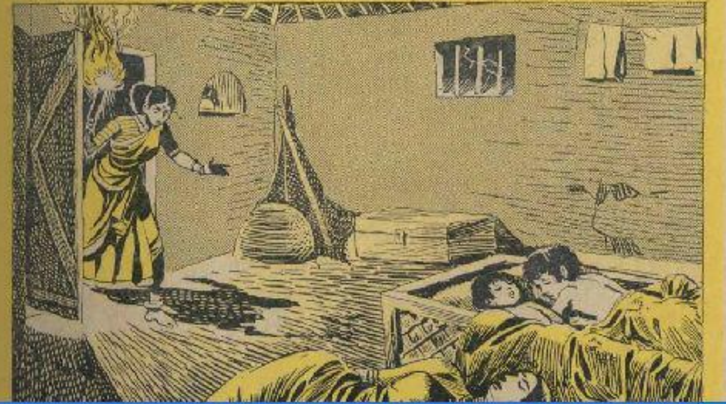
मित्रबिन्दु देखील घरांतून निघाल्या पासून आपल्या बायकोचाच विचार करीत असे. तिला करावे लागणारे कष्ट पाहून त्याला वाईट वाटे. तीं दोघें नवराबायको सुखा समाधानानें रहात होतीं.

एकदां त्याच्या शेजारचा एक गरीब माणूस मरण पावला. त्यामुळें त्याची बायको व मुलें निराधार झालीं. मित्रबिंदूनें आपल्या शेजारीं एक झोपडी बांधून देऊन त्यांना तेथें रहावयास सांगितलें. ती बाई त्या झोपडींत राहून कांहीं तरी काम धंदा करून आपलें व आपल्या दोन मुलांचें पोट भरीत असे.

एक दिवस मित्रबिंदु समुद्रावर जाण्यास निघाला आणि एकाएकीं मोठें वादळ सुरू झालें. मित्रबिंदूच्या बायकोनें मुलांना पेज पाजवून निजविलें आणि ती स्वतः नवऱ्याची वाट पहात बसली. तिच्या मनांत विचार आला, आपला नवरा आपल्या साठीं अशा संकटांत सुद्धां त्रास सोशीत आहे. मुलें मोठीं झालीं म्हणजे करतील बापाला मदत. मग त्याचा भार थोडा कमी होईल. पण तों पर्यंत तरी कष्ट करावयास पाहिजेत. असल्या विचारांनीं तिचें मन अगदीं विह्वल झालें. अर्धी रात्र झाली. तरी मित्रबिंदु आला नाहीं. त्याच्या बायकोचा जीव खालीवर होऊं लागला. तिनें दिवटी पेटविली आणि समुद्र काठीं जाऊं लागली.

वाटेंत तिला त्या अनाथ बाईची झोपडी दिसली. परंतु झोंपडीचें दार अर्धवट उघडें असून वाऱ्यामुळें थडथडत होतें. तिला आश्चर्य वाटलें कीं दार उघडें कां? म्हणून ती आंत शिरली. तिला समोरच त्या अनाथ बाईचें मृत शरीर दिसलें. वरून तिच्या तोंडावर पाणी टिपकत होतें. असें वाटे कीं तिच्या डोळ्यांतून आसवें गळत आहेत. जवळच कोरड्या जागेंत तिचीं दोन्ही मुलें निजली होतीं.

तिच्या मनांत आलें, बिचारी मुलें कोण आहे आतां ह्या मुलांना. कशीं कशीं संकटें झेलावी लागतील देव जाणे. अगोदरच बाप सोडून गेला आणि आतां आईदेखील तिकडेच गेली. तिला फार वाईट वाटलें.

त्या मुलांचा विचार मनांत येतांच तिला आपल्या मुलांची आठवण झाली. त्यांना केव्हां पाहीन असें होऊन गेलें तिला. तिनें लगबगीनें त्या दोघां मुलांनाहि उचललें व आपल्या घरीं घेऊन आली. तिच्या पांच मुलांत त्या दोघांना निजविलें. नंतर पुन्हां तिला नवऱ्याची आठवण झाली.

पण ती पुन्हां समुद्राच्या बाजूला गेली नाहीं. घरांत बसून ती त्याची वाट पाहूं लागली. ती मनांत म्हणाली—"मी ह्या मुलांना आणलें आहे खरें, पण जर का त्यासाठीं नवऱ्यानें मारलें तर त्याचा काय दोष! अगोदरच आपला प्रपंच चालवितांना नाकी नऊ येत आहेत. त्यांतून हे दोन जीव आणले मीं; म्हणजे कष्टांत भर. पण अगोदर सुखरूप घरीं येऊं दे. बाहेर वादळ अगदीं मी म्हणत आहे. मुसळधार पाऊस पडतो आहे. समुद्राच्या लाटांचा आवाज येथपर्यंत ऐकूं येत आहे. काय होतें आहे कोण जाणें."

बसल्या बसल्या ती आडवी झाली. तशांतच पाहाट झाली. तिचा थोडा डोळा लागला तेवढ्यांत दरवाजा खडखडला. दार उघडतें तों नवरा समोर उभा. त्याला पाहून तिला बरें वाटलें. त्याचें सर्व अंग व कपडे ओले चिंब झालें होतें. ती म्हणाली—"मला सारखी काळजी लागून राहिली होती. देवानें कृपा केली.

"काय वादळ! काय पाऊस!! ह्या पावसांत तुमची काय अवस्था झाली असेल म्हणून माझें सर्व चित्त घरांकडे लागलें होतें. मला आज एक सुद्धां मासा मिळाला नाहीं. वाऱ्यामुळें जाळ्याच्या चिंध्या चिंध्या झाल्या आहेत. होडी देखील खिळखिळी झाली आहे. तशीच तिला पाण्यांतून रेटत आणली नसती तर आज खरोखर घडगत नव्हती. पण सर्व कांहीं देवाची कृपा." कोळी म्हणाला.

"ही झाली समुद्रावरची हकीगत. इकडे ती अनाथ बाई, विचारी रात्रीं मरून गेली. काय होईल त्या मुलांचें कोण जाणें." बायको म्हणाली.

"मग एवढा विचार कसला. जा घेऊन ये त्यांना आपल्या घरीं. ह्या पांचांत ती आणखी दोघें. आपलीं मुलें खातील त्यांतीलच हीं दोघें खातील. जो देव आपल्या मुलांना देत आहे तो या लेकरांना नाहीं का देणार? काय ती आपल्याला थोडी आंग मेहेनत करावी लागेल. तेवढें केलेंच पाहिजे." कोळी म्हणाला.

बायको जात नाहीं असें पाहून. "जात कां नाहींस? जा ना? तेवढ्यांत जागीं झालीं तर घाबरतील दोघें. त्यांचें ओझें कशाला असें वाटतें आहे तुला? जा."

"तसें नाहीं. बघा ना आंत येऊन." ती म्हणाली.

आपल्या बायकोनें त्या मुलांना आणलें आहे, हें पाहून त्याला तिचें कौतुक वाटलें.

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ थांबला. पुढें तो राजाला म्हणाला–"राजा, मित्रबिंदु इतका मूर्ख होता कीं काय? आपलाच प्रपंच रेटता रेटता त्याला पुरेंसें झालें होतें. मग हें कशाला त्यानें व्याह्यांच्या धोंड्या-प्रमाणें गळ्यांत बांधून घेतलें? देवावर भार समजून जर त्यानें आपली जबाबदारी वाढविली असती तर त्यानें आपली स्वत:ची जबाबदारी सुद्धां कां नाहीं देवावर टाकिली? काय असेल कारण? बघ, उत्तर माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचें प्रायश्चित्त काय मिळेल माहीत आहे ना?"

विक्रमार्क म्हणाला–"मित्रबिंदु मूर्ख नव्हता. तो आपला प्रपंच आपल्या कष्टा-नेंच चालवीत होता. कष्टाची किंमत त्याला माहीत होती. परंतु तेवढें करून सुद्धां ओढाताण होत असल्यानें त्यानें देवावर भार टाकला होता. पण तो स्वस्थ बसला नव्हता. देवावर अगर दैवावर त्या मुलांचा भार टाकावयाचा असता तर त्यानें ती जबाबदारी घेतलीच नसती. त्याला आप-ल्या मेहनतीचा भरंवसा होता. म्हणूनच त्यानें त्या मुलांना आपल्या घरीं आणून ठेवून घेतलें."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवासह अदृश्य झाला व पुन्हां वडाच्या झाडावर जाऊन लटकूं लागला.

(कल्पित)

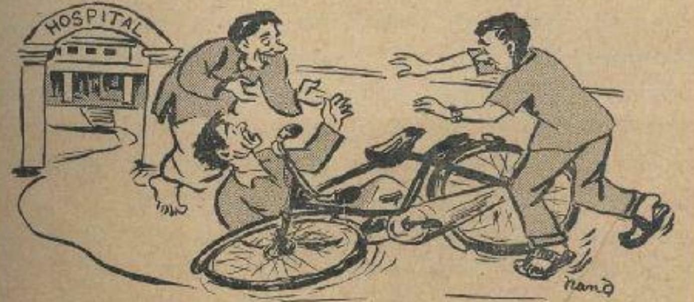

मास्तर: "आपल्या नाटकांत भीमाचें काम कोण करणार?"
मध्यम: सर! मी.

"तोंडाला हा वारा कशासाठीं?"
"मी कडत कडत कॉफी प्यालों आहे ना!"

सुदैवच म्हणा. इस्पितळ जवळच आहे.

राजा व चोर

पूर्वीची गोष्ट आहे. पाटलिपुत्रावर उग्रसेन नांवाचा राजा राज्य करीत होता. तो फार शूर होता. त्याचे सरदार सुद्धां त्याच्या सारखेच पराक्रमी होते. ह्यामुळें शत्रूंवर सुद्धां त्याचा वचक होता. त्याला पाहतांच ते थरथर कांपत असत. इतके असून सुद्धां त्याच्या सरदारांमध्यें कांहीं सरदार अन्यायी व अत्याचारी होते. पण ते राजाच्या विश्वासांतील असल्यानें त्यांच्या विरुद्ध कोणी कांहीं बोलूं शकत नव्हते.

उग्रसेनाच्या सैन्यांत एक सहदेव नांवाचा सैनिक होता तो फार शूर होता. त्याला आढळून आलें कीं कांहीं दुष्ट सरदार प्रजेला त्रास देत आहेत व त्यामुळें विनाकारण राजाचें नांव बदनाम होत आहे. सहदेवाला हें मुळींच आवडलें नाहीं. म्हणून त्यानें प्रजेच्या कल्याणासाठीं त्या सर्व दुष्ट लोकांचा नायनाट करण्याचा निश्चय केला. जेव्हां जेव्हां संधि मिळे तेव्हां तेव्हां सहदेव त्या अत्याचारी दुष्ट सरदारांवर हल्ला करीत असे व त्यांना लुटून तें धन तो गरीब प्रजेला वांटून देत असे.

कांहीं दिवसांनीं त्या दुष्ट सरदारांनीं राजाकडे तक्रार केली कीं सहदेव डाकू झाला आहे. तो लोकांच्यावर हल्ले करून त्यांना लुबाडतो. अर्थातच राजानें त्याला पकडण्यासाठीं सैनिक पाठविले. पण तो त्यांच्या हातीं लागला नाहीं. त्यामुळें राजानें त्याला लुटेरा ठरवून ज्याच्या हातीं तो सांपडेल त्यानें त्याला मारून टाकावें असा हुकूम सोडला.

कांहीं दिवस गेले. एक दिवस रात्रीं उग्रसेन राजाला स्वप्नांत एक देवी दिसली. ती म्हणाली—"राजा! ऊठ. जाऊन चोरी करून ये. ही देवाची आज्ञा आहे असेंच समज." राजा खडबडून जागा झाला. ह्या विचित्र स्वप्नाचें त्याला फार आश्चर्य वाटलें. तरी तो तसाच डोळे मिटून पडून राहिला. तितक्यांत त्याला पुन्हां तीच देवी दिसली. म्हणाली—"जर तूं चोरी केली नाहींस तर तुझें राज्य जाईल ही देवाची इच्छा आहे."

दोन वेळां त्याला तेंच स्वप्न पडलें. तरी त्यानें चोरी करण्यास जाण्याचा विचार केला नाहीं. परंतु ह्यांत कांहीं तरी गूढ असलें पाहिजे असें त्याची मनोदेवता सांगूं लागली. पुन्हां त्यानें डोळे मिटून झोंपण्याचा प्रयत्न केला. पण तिसऱ्यांदाहि त्याला तसेंच स्वप्न पडलें. आतां मात्र तो स्वस्थ बसूं शकला नाहीं. त्यांत खरोखरच कांहीं तरी दैवी शक्ति आहे असें त्याला वाटलें.

तो उठला. चूळ भरली आणि कोणाच्याहि न कळत राजवाड्याच्या बाहेर निघून गेला.

माझ्या नोकरपैकीं कोणी जर मला पाहिलें तर काय म्हणतील? असा विचार करीत तो तबेल्यांत गेला. आपला घोडा काढला आणि जंगलाच्या बाजूला निघून गेला. सुदैवानें त्याला कोणी पाहिलें नव्हतें म्हणून

बरें. चोरीच करावयास निघालेला तो चोराप्रमाणें आपलें तोंड झांकून घेतलें त्यानें.

चोराविषयीं त्याच्या मनांत विचार घोळूं लागले. चोरी करणें हें सुद्धां एक कौशल आहे. किती विचार करून पावलें टाकावी लागतात. त्यांना धैर्य आणि साहस कमालीचें असलें पाहिजे. पुढील परिणामाला तयार राहिलें पाहिजे. समजा लोकांच्या हातीं सांपडलों तर त्यांचा मार खाण्याची तयारी पाहिजे. फांशीची शिक्षा जरी झाली तरी त्याला सिद्ध झालें पाहिजे. असे नाना तऱ्हेचे विचार येऊन त्याचें मन राजा

श्री. भा. मो. पाटील

असून सुद्धां कचरूं लागलें. त्याला वाटलें जर आपण चोरी केली आणि सांपडलों तर मार खावा लागेल. कदाचित आपण कोण हें कळण्यापूर्वीच आपल्याला मारून टाकलें तर? आणि चोर म्हणून आपल्याला कोणी पकडलें आणि राजा असल्याचें त्याला कळलें तर लोकांत किती अपमान होईल? छे! छे!! आपल्या ऐकट्याच्यानें हें काम होणार नाहीं. कोणा तरी चोराला गांठून त्याच्याशीं दोस्ती केली पाहिजे.

राजाच्या मनांत विचार येत होते आणि तो जंगलांतून पुढें पुढें चालला होता. तेव्हांच काळ्या घोड्यावर स्वार होऊन येत असलेली एक व्यक्ति त्याला दिसली.

"इतक्या रात्रीचा कुठें निघालास? काय नांव तुझें?" राजानें विचारलें. पण तो मनुष्य कांहीं बोलला नाहीं. राजानें लागलीच आपली तलवार उपसली आणि हो तयार म्हणुन त्याला सावध केलें. दोघांचें द्वंद्व सुरू झालें पहिल्यानें त्यांनीं घोड्यावरूनच युद्ध केलें. पण मग खालीं उतरून त्यांना युद्ध करावें लागलें. थोड्याच वेळांत तो मनुष्य पडला. तो राजास म्हणाला—"तुझ्या सारखा योद्धा मी अद्याप पाहिला नाहीं. तुझें युद्ध कौशल्य अचाट आहे. तूं पाहिजे तर मला मारून टाक."

"तुला मारण्यांत माझा कांहींहि फायदा नाहीं. तूंहि एक उत्तम योद्धा असावास असें वाटतें. तुझ्यामुळें झालें तर माझें हितच होईल. काय तुझें नांव?"

"माझें नांव सहदेव." त्यानें सांगितलें.

"तर मग तूंहि चोर आहेस? बरें झालें. चल आपण दोघे जण मिळून कोठें तरी जाऊन चोरी करूं. आपण राजवाड्यांत जाऊन चोरी करूं या का?" राजानें विचारलें.

"नाहीं. चांगल्या माणसांना मी कधीं त्रास देत नाहीं. महाराजांना मी कांहींहि त्रास देणार नाहीं, शूरसेनाच्या घरीं जाऊं पाहिजे तर." सहदेव म्हणाला.

शूरसेन चांगल्या दरबाऱ्यांपैकीं एक होता आणि शिवाय राजाचा मेहुणा होता.

"राजाविषयीं तुझ्या मनांत फार आदर आहे अं? मग त्याच्या बहिणीच्या घरांवर डाका घालावा म्हणून कसें वाटलें तुला?" राजानें विचारलें.

"शूरसेनाच्या राजभक्ति पेक्षां माझी राजभक्ति निराळी आहे. मी वेळ पडल्यास

राजासाठीं प्राण सुद्धां देण्यास तयार आहें. मी असें ऐकलें आहे कीं शूरसेनाच्या वागण्यामुळें राजाच्या बहिणीला कांहीं सुख नाहीं." सहदेव म्हणाला.

हें ऐकतांच राजाला धक्का बसला. चाईटहि वाटलें. तो समजत होता कीं शूरसेन आपल्या बायकोवर फार प्रेम करीत आहे. "चल. आज त्याच्याकडे जाऊन चोरी करूं या." राजा म्हणाला.

दोघेहि घोड्यावर बसून शूरसेनाच्या किल्ल्यांत शिरले. सहदेव चांगला कसलेला चोर असल्यामुळें पाहारेकऱ्यांचे डोळे चुकवून

तो किल्ल्यांत शिरला. राजा त्याच्या ह्या चातुर्यावर फार खूश झाला. तो मनांत म्हणाला—"जर का मी एकटांच असतों तर नक्की पाहारेकऱ्यांनीं मला पकडलें असतें."

राजाला पाठीमागें घुटमळतांना पाहून सहदेवानें ओळखलें कीं आपला साथीदार अगदीं नवा आहे. त्यानें राजाला काळोखांत उभें केलें. म्हणाला—"मी जाऊन चोरी करून येतों. तोंपर्यंत येथून कोठें जाऊं नकोस."

थोड्या वेळानें तो पैसे व दागिने एका गाठोड्यांत बांधून घेऊन आला. तें पाहून राजाला फार आश्चर्य वाटलें.

"आपण येथून लवकर निघून गेलों नाहीं तर कदाचित पकडले जाऊं." राजा म्हणाला.

"थांब! अशी घाई करूं नकोस अजून एक चोरी करावयाची आहे. वरच्या मजल्यावर त्याच्या निजावयाच्या खोलींत शूरसेनाचें रत्नजडित सोन्याचें खोगीर आहे. तें आणलें पाहिजे." सहदेव एवढें सांगून झटकन तेथून निघून गेला.

तो सरळ दुसऱ्या मजल्यावर गेला. तेथें तो व त्याची बायको पलंगावर निजली होती. सहदेवानें खोगीर हळूंच उचललें आणि जाऊं

लागला. पण तेवढ्यांत कसला तरी आवाज झाला. तो ऐकून शूरसेन उठला आणि "कोण आहे? तलवार कुठें आहे माझी" म्हणून ओरडला.

"काय झालें! कां ओरडलांत?" म्हणून त्याची बायको खडबडून जागी होऊन म्हणाली.

"कोणी आल्याची चाहूल वाटली. आंत कोणी तरी आल्यासारखें वाटलें."

"कांहीं नाहीं हो. झाडाच्या फांद्या वाऱ्यानें हलल्या असतील झालं. रोजच तुम्हीं कांहीं तरी स्वप्न पाहून उठतां. मनांत कांहीं तरी असल्याशिवाय रोज असे तुम्हीं उठणार नाहीं." बायको म्हणाली.

"अशी घाई करूं नकोस. उद्यां माझी सर्व काळजी दूर होईल. उद्यां संध्याकाळ-पर्यंत अर्धे राज्य माझ्या ताब्यांत येणार आहे." शूरसेन मोठ्यानें हंसून म्हणाला.

"उद्यां मी दरबारांत जाणार आहे. म्हणून म्हणालांत. परंतु राजा अर्धे राज्य देणार आहे म्हणून सांगितलें नाहींत?" बायको म्हणाली.

"देणार कोण? मी आणि माझे कांहीं मित्र दरबारांत जाऊन राजाला मारून टाकून

त्याचें राज्य वांटून घेणार." असें सांगून शूरसेनानें त्या कारस्थानांत कोण कोण आहेत त्यांचीं नांवें सांगितलीं.

"भलतंच? मी आपल्या भावाची हत्या होऊं देणार नाहीं." असें म्हणत ती उठूं लागली. परंतु शूरसेनानें तिला अगदीं बेदम मारलें. थोड्या वेळानें पुन्हां दोघं शांतपणें झोपलीं.

सहदेव राजाकडे आला आणि सर्व ऐकलेला प्रकार सांगितला आणि म्हणाला—"दे माझी तलवार. त्या राजद्रोह्याला मारून येतों. जर थोड्या वेळांत मी परत आलों

नाहीं तर मी मेलों असें समज व तूं निघून जा."

खरें म्हणजे सहदेवाच्या बोलण्यावर राजाचा विश्वास बसला नाहीं. कारण शूरसेनावर त्याचा फार विश्वास होता.

म्हणाला—"अरे, पण तुला काय करावयाचें आहे मध्यें पडून? राजासाठीं प्राण द्यायला तूं एवढा जिवावर उदार कां बरें होतोस. सांग! काय केलें आहे राजानें तुझ्यासाठीं?"

"तूं मला प्राणदान दिलेंस म्हणून, नाहीं तर तुलाच प्रथम मारलें असतें. आण माझी तलवार मला जाऊन त्या दुष्टाचा नाश करून येऊं दे." सहदेव म्हणाला.

"नको. आपण जाऊन राजालाच सांगू या मग तो पाहील त्याला काय करावयाचें तें." राजा म्हणाला.

"माझ्या म्हणण्यावर राजा विश्वास करणार नाहीं. कारण मी चोर आहे व मला हद्दपार केलें आहे. पाहिल्याबरोबरच माझे डोळे काढून टाकतील ते. मग माझें म्हणणें ऐकणार तरी कोण?" सहदेव म्हणाला.

"पण मला तर हद्दपार केलेलें नाहीं. मी राजाला जाऊन सांगतों." राजा म्हणाला.

नंतर पुन्हां कोठें भेटावयाचें तें ठरवून दोघे आपापल्या मार्गाला लागले. पाहाट होण्यापूर्वींच कोणाच्या नकळत राजा आपल्या महालांत पोहोंचला. तेव्हांच्या तेव्हां त्यानें आपल्या सरदारांना बोलाविलें. अर्थातच त्या कारस्थानांत असलेल्यांना वगळूनच.

तो म्हणाला—"मी सहदेवाला भेटलों होतों. त्यानेंच मला ह्या कारस्थानाचा सुगावा लावून दिला. शूरसेन त्यांचा मुख्य आहे."

"आपण शूररसेन व त्याच्या साथीदारांशीं लढून त्यांचें पारिपत्य केलें पाहिजे." सर्व सरदार म्हणाले.

"पण ते लोक एकदम हल्ला मुळीं करणारच नाहींत. एकेक एकेक येतील, मग त्यासाठीं एवढी लढाई कशाला. तुम्ही सर्वजण सुसज्ज रहा म्हणजे झालें. एकेकाला एकेक जण पुरे."

राजाच्या सांगण्याप्रमाणें आलेल्या सर्व कारस्थानी सरदारांना कैद करण्यांत आलें. त्यांचीं शस्त्रें काढून घेतलीं. शेवटीं शूरसेन आला. त्याला पकडून राजा समोर आणलें. त्याला समजलें कीं त्याचे बाकीचे सर्व साथीदार कैद झाले आहेत. तरीसुद्धां तो शांतपणें म्हणाला—"हें काय प्रकरण आहे?

अहो, मी तुमचा मेहुणा आहे. अशाच तऱ्हेनें आपण आपल्या सरदारांचा आदर करतां ?"

"राजद्रोह्यांचें स्वागत असेंच करावयाचें असतें." राजा म्हणाला.

"कोणी हें तुम्हाला सांगितलें ? बोलवा पाहूं त्याला. ऐकू दे तरी ?" मेहुणा म्हणाला.

राजानें ठरलेल्या जागीं एका माणसाला पाठवून सहदेवाला बोलावणें पाठविलें. सहदेवाला वाटलें कीं आपला साथीदार पकडला गेला आहे आणि आपल्याला पकडण्यासाठीं त्यानें राजाला आपलें नांव सांगितलें आहे. परंतु लगेच त्याच्या मनांत आलें कीं कांहीं झालें तरी राजा असा नीच नाहीं. म्हणून तो त्या माणसाबरोबर राजवाड्यांत गेला. तो म्हणाला—"महाराज, मी चोर आहें. मला आपण हद्दपार केलें आहे. तरी सुद्धां आपल्या चांगुलपणावर विश्वास ठेवून मी येथें आलों आहे. केवळ आपल्या आज्ञेनें."

"काल ज्याला मी प्राणदान दिलें त्याला आज मारीन ?" राजा म्हणाला.

"काल महाराजच का होते ?" त्यानें आश्चर्यानें विचारलें.

"होय. काल तूं मला चोरी करावयास शिकविलेंस. आज तुझ्याकडून आणखी एका गोष्टीची मदत मागावयाची आहे. तू ह्या राजद्रोह्याशीं युद्ध करतोस काय ?"

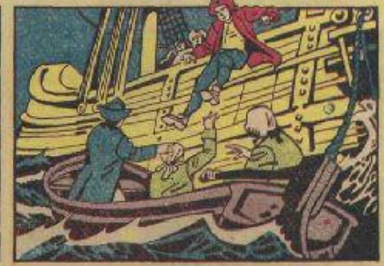
सहदेवानें तें कबूल केलें. बराच वेळ दोघांचें द्वंद्वयुद्ध झाल्यावर शेवटीं शूरसेन मारला गेला.

नंतर राजानें सहदेवावरचे सगळे आरोप दूर केले. शूरसेनाची जहागिरी त्याला दिली आणि पुन्हां त्याला आपला सरदार केलें.

वाटेंत एक भयंकर वादळ आलें. त्यांत आमचें

मी एका लहान होडक्यांत उडी मारली. त्यांत

आमचें जहाज बुडून गेलें आणि त्यांत बरी-
चशीं माणसेंहि बुडालीं.

अर्ध्या तासानें सुमारें तीन मैल गेल्यावर
आम्हांला किनारा दिसला.

आम्हीं फार थकलों होतों. त्यांतच एक मोठी
लाट आली व आमची होडी उलटली.

माझ्याबरोबर सर्व मित्र पाण्यांत बुडाले. सुदैवानें
मला होडीची डोलकाठी मिळाली आधाराला.

थोड्या वेळानें पायाला जमीन लागली. तेथून
एक मैल चालत गेल्यावर किनाऱ्यावर आलों.

किनाऱ्याहून अर्धा मैल आंत गेलों तरी
कोणीहि भेटलें नाहीं.

दमल्यामुळें डोळ्यावर झापड आली, म्हणून
तेथेंच गवतावर निजलों.

झोंप मोडली तेव्हां मला उजाडलेलें दिसलें.
उठण्याचा प्रयत्न केला. पण उठूं शकलों नाहीं.

चारी बाजूंनीं मला कांहींतरी आवाज ऐकूं येत होता. मी हात पाय डोकें हलविण्याचा प्रयत्न केला.
परंतु मला ते जखडून ठेवल्यासारखे वाटले. केसांच्या बटा बटा बांधून ठेवल्या आहेत असें भासलें.

सहा इंच उंचीचा माणूस हातांत तलवार घेऊन
माझ्या छातीवर चढून तोंडाकडे येत होता.

त्याच्या पाठोपाठ बरेच लोक येत होते. मग
मी जोरानें ओरडलों.

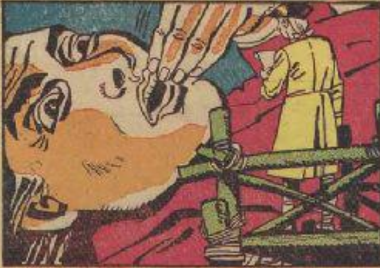
मी दोऱ्या तोडण्यासाठीं म्हणून कुशीस वळण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळें डाव्या बाजूच्या दोऱ्या तुटल्या व मान वळवतांच केसांच्या मेखा सुद्धां उखडून आल्या

'टोल्गो फोनाक' चा शब्द ऐकूं आला आणि माझ्या तोंडावर लहान लहान बाण आदळले.

दीड फूट उंचीच्या व्यासपीठावरून एका व्यक्तीनें कांहींतरी भाषण केलें.

मी त्याला खुणेनें सांगितलें कीं मला भूक लागली आहे. त्याला तें समजलें.

वरीचशीं लहान लहान माणसें खाण्यापिण्याच्या वस्तू घेऊन माझ्या छातीवर चढूं लागलीं.

गंगावतरण

(तृतीय अध्याय)

मुनिवाणीनें अंशुमंतला
धीर वाटला, पण थोडा;
त्यास मिळाला अनायासही
अश्वमेध करण्या घोडा ॥

समाधान पण मनास नव्हतें;
मनींस वदला म्हणूनि तो-
"महामुने! मी धन्य जाहलों
कृपा असूं द्या मी येतों ॥

"एक विनंती करतों आतां
त्याचा मानूं राग नये।
शिरोधार्य वडिलांची आज्ञा
उलटें उत्तर देउं नये ॥

माहित मज ही रीत जगाची
मनास नाहीं शांति तरी।
वार्ता वडिलांची चुलत्यांची
नाहिं, कसा मी जाउं तरी ॥

"त्यांचा आत्मा फिरेल भूवर;
मिळेल त्यांना मुक्ति कधीं?
किंवा त्यांचें कशा तऱ्हेनें
घडेल दर्शन कुणां कधीं?"

हृदय मुनींचें द्रवलें त्याच्या
काकुळतीच्या वचनांनीं।
पाठीवरती हात फिरवुनी
म्हटलें प्रेमानें त्यांनीं-

"गंगा स्वर्गीची पृथ्वीवर
शकेल आणूं जो कोणी,
तोच उद्धरूं शकेल सर्वां
तिचें शिंपडुनिया पाणी ॥"

अंशुमंत तें आश्चर्यानें
ऐकुनि वदला-"हे मुनीवर!
माहित मजला तिचा न उद्‌गम
सांगा करुनि कृपा मजवर ॥

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद

डोळ्यांत अंजन

आठ शें वर्षांपूर्वी चीनमध्यें हंग चौ, ही सून्ग साम्राज्याची राजधानी होती. राजधानीचेंच शहर तें. अर्थातच पूर्ण वैभवानें भरलेलें. त्या वैभवांत भिकाऱ्यांचें वैभव ही ओतप्रोत होतें. त्यांत त्यांचा एक राजाहि होता. तो बाकी सर्व भिकाऱ्यांकडून त्यांच्या प्राप्तींतील एक निश्चित वांटा घेत असे व त्याच्यावर सावकारीचा धंदा पण करीत असे. अशा तऱ्हेनें त्याला पैसे मिळविण्याचें एक उत्तम साधन मिळत असे.

भिकाऱ्यांचा राजा घरांत जरी राजासारखाच राहात असे तरी दारा बाहेर त्याला कोणी विचारीत नसे.

हंग चौ नगरांत त्या वेळीं 'चिन लाओतो' नांवाचा भिकारी त्यांचा राजा होता. सात पिढ्यांपासून हें राज्यपद त्यांच्याकडे चालत आलें होतें. त्यामुळें त्याच्याजवळ अलोट संपत्ति सांठली होती. गांवांत त्याच्या मालकीची किती तरी घरें होती. वरीचशी धान्याचीं कोठारें होतीं. तिजोऱ्या पैशांनीं भरलेल्या होत्या. घरांत नोकर चाकर होते. गांवांतील गर्भश्रीमंतांत तो एक होता.

एवढें सर्व होतें तरी गांवांत त्याला मान नव्हता. तो मिळावा म्हणून त्यानें आपलें हें पिढिजात चालत आलेलें पद सोडून दिलें. त्या ठिकाणीं त्यानें आपल्याच एका नातेवाईकाची नेमणूक केली. तरी सुद्धां सर्व त्याला भिकाऱ्यांचा राजा म्हणूनच म्हणत असत.

त्याला एक मुलगी होती. व तिला जन्म देऊन त्याची बायको मरण पावली. नंतर त्यानें पुन्हां लग्न केलें नाहीं. आपल्या मुलीचेंच संगोपन करण्यांत त्यानें मन रमविलें.

सौ. गंगादेवी आपटे

तिला त्यानें उत्तम शिक्षण दिलें. तऱ्हेतऱ्हेची कलाकुसरीचीं कामें शिकविलीं. लिहावयास वाचावयास शिकविलें. एवढेंच नव्हे तर तिला उच्च शिक्षण देऊन सुविद्य केलें. ती मुलगीहि सुशील व गुणवति होती. सुंदर होती. खरोखर थोरामोठ्याच्या घरांत शोभण्यासारखी होती. तिचे नांव होतें यून्.

चिन लाओतोच्या मनांतून आपल्यामुलीला मोठ्याच्या घरांत द्यावी असें होतें. परंतु भिकाऱ्याच्या राजाची मुलगी म्हणून तिच्याशीं लग्न करण्यास कोणी तयार होईना.

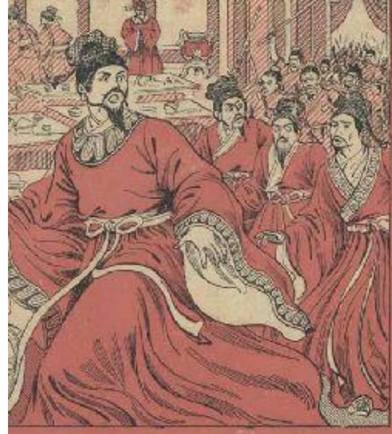
यून् अठरा वर्षांची झाली तरी तिचें लग्न कोठेंच जमलें नाहीं.

त्याच गांवांत मोची नांवाचा एक मुलगा होता. तो फार सुंदर होता. त्याला आईवडील कोणी नव्हतें. तो फार गरीब होता. परंतु हुशार होता. तशा गरीबींत सुद्धां त्यानें कांहीं तरी सरकारी परीक्षा दिल्या होत्यां. त्याचें वय वीस वर्षांचें होतें तरी पण त्या गरीबीमुळें त्याचें अद्यापि लग्न झालें नव्हतें.

चिननें त्या मुलाची चौकशी केली. चांगला होतकरू होता तो म्हणून त्याला घर जांवई करून घेतलें चिननें. मोची पण अगदीं गरीब निराधार होता. म्हणून लग्नास तयार झाला.

सुंदर, संपन्न व सुविद्य पत्नी मिळाल्यामुळें मोची फार खूप झाला. त्याच्या मित्रांनीं-सुद्धां त्याचें त्या बद्दल अभिनंदन केलें. त्यानें लग्नानिमित्त आपल्या सर्व मित्रांना बोलावून सासऱ्याकडेच मेजवानी दिली.

त्या जेवणावळीची बातमी चिनचा नातलग भिकाऱ्यांचा राजा याला समजली. तो रागारागानें आपल्याबरोबर पन्नास साठ भिकाऱ्यांची टोळी घेऊन चिनच्या घरीं आला, "तोच कोण मोठा. आम्ही काय

त्याच्या पेक्षां कमी आहोंत काय?" असें म्हणत तो चिनच्या घरांत शिरूं लागला.

भिकाऱ्यांना येतांना पाहून मोची व त्याचें मित्र पानावरून उठून निघून गेले. चिनला फार वाईट वाटलें. त्यानें भिकाऱ्यांना सांगितलें, हें जेवण जांवयानें त्याच्या मित्र मंडळींना दिलें आहे. माझ्याकडील जेवण मी तुम्हांला देणार आहें. आलेल्या भिकाऱ्यांना थोडी थोडी दक्षिणा देऊन शांत करून त्यानें त्यांना परतविलें.

त्या दिवशीं मोची आपल्या एका मित्राकडे राहिला. दुसरे दिवशीं तो घरीं गेला. त्याला पाहून चिनला लाजल्यासारखें झालें. यूनूला अपमान झाल्याचें भासलें. परंतु मोची कोणालाच कांहीं म्हणाला नाहीं.

तेव्हां पासून मोचीनें आणखी खूप शिकावें म्हणून यूनू त्याला पुस्तकें आणून देऊं लागली. पंडितांना घरीं बोलावून मोचीला शिकवण्याची व्यवस्था करून दिली. मोची देखील संधीचा योग्य फायदा घेत होता. त्यानें भराभर एकेक वरच्या परीक्षा दिल्या. मोठा विद्वान पंडित झाला आणि अखेरीस इन्लिन परिषदेचा सभासद झाला. तो रोज दरबारी पोषाक करून दरबारांत जाऊं लागला. तरी पण रस्त्यांत जातांना टवाळ पोरें त्याला पाहून ओरडत—"भिकारी राजाचा जांवई! झाला आहे, मोठा अधिकारी."

मोची सर्व परीनें सुखी होता. तरी हा गांवच्या पोरांचा आक्षेप त्याला दुःख देई. त्याचें मन कच खाऊं लागलें. त्यामुळें वरवर तो चिनबद्दल आदर दाखवी. तरी मनांतून त्याचा जळफळाट होत असे. त्याच्या मुलीशीं आपण कशाला लग्न केलें म्हणून पश्चात्ताप वाटत असे. त्याला वाटे कीं जर आपण एवढ्या हुद्यावर पोहोंचणार आहोंत हें अगोदर समजलें असतें

तर एखाद्या कुलीन मुलीशींच लग्न केलें असतें. ह्या बायकोला सोडून देऊन दुसरीशीं लग्न करावें तर हिला सोडावयास तरी कांहीं सबळ कारण पाहिजे. ह्या खोट्या आत्मप्रतिष्ठेच्या विचारांत तो आपल्या बायकोचें प्रेम, कर्तव्य व त्याग सर्व गोष्टी पार विसरून गेला.

हा अशा मनःस्थितींतच मोचीची दुसऱ्या गांवीं बदली झाली. तेथें त्याला खानेसुमारीचा अधिकारी म्हणून काम मिळालें. हंग चौहून वृवेय गांवीं जावयाचें म्हणजे बोटींतून जावें लागे. तें गांव फार दूर होतें. आपण दूर जात आहोंत. ह्याचा त्याला एका तऱ्हेनें आनंद होत होता.

अधिकाऱ्याची आज्ञा मिळतांच तो आपल्या बायकोला घेऊन वृवेय गांवीं जाण्यास निघाला. कांहीं दिवसांनीं बोटीनें त्साईश डोंगराजवळ विश्रांतीसाठीं नांगर टाकला. त्या दिवशीं पौर्णिमेची रात्र असल्यामुळें तो चांदण्याचा आनंद लुटण्याकरितां बोटीच्या वर गेला.

तेथें त्याला युनूच्या नीच कुळाची आठवण झाली आणि झटकन त्याच्या मनांत एक भयंकर विचार डोकावला. युनूला नाहिंसे

करण्याची युक्ति त्याला सुचली. तो खालीं गेला. युनू निजली होती तिला उठवून वर चांदण्यांत नेलें आणि बोलतां बोलतां तिला पाण्यांत ढकलून दिलें.

त्यानें घाई-घाईनें नाविकांना उठविलें आणि बोट शक्य तेवढ्या लवकर दूर नेण्यास सांगितली. त्यांना अशा घाईचें कारण समजलें नाहीं. पण आज्ञेचें पालन करण्यासाठीं त्यांनीं नांगर उचलला आणि बोट चालू केली. सुमारें चार मैल गेल्यावर त्यांनीं पुन्हां नांगर टाकला. तेथें मोची म्हणाला—"चांदण्याची शोभा पाहतां पाहतां युनू

पाण्यांत पडली." सर्वांना वस्तुस्थिति कळून चुकली, पण कोणी कांहीं बोललें नाहीं.

युनू पाण्यांत पडली खरी पण ती कांहीं मेली नाहीं. तिच्या पायाला कशाचा तरी आधार मिळाला. त्याच्या सहायानें ती किनाऱ्यापर्यंत जाऊन पोहोंचली. तेथें बसून ती आपल्या परिस्थितीवर विचार करूं लागली. आपल्याला मारून टाकून आपला पति दुसरें लग्न करणार आहे. ह्या विचारानें तिला फार दुःख झालें. पण ती विचारी काय करणार?

मोची निघून गेल्यावर त्याच वाटेनें आणखी एक बोट आली. तिनेंहि त्याच ठिकाणीं नांगर टाकला. त्या बोटींत वाहतुक खात्याचा एक अधिकारी होता. त्याचें नांव झाटे हो असें होतें. सर्व निजानीज होण्यापूर्वीं त्यानें व त्याच्या बायकोनें सर्वकडे हिंडून जहाजाची तपासणी केली. नंतर एकदां आपल्या खोलींतील खिडकींतून डोकावून पाहिलें तर त्यांना किनाऱ्यावर कोणी रडत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. त्यांनीं नावाड्यांना सांगून युनूला बोटीपर बोलावून घेतलें. तिला चांगले कपडे देऊन माहिती विचारली. ती ऐकून ते म्हणाले—"तूं घाबरूं नकोस. आम्ही तुझी सर्व व्यवस्था करतों. तूं आम्हांला मुलीप्रमाणेंच आहेस." त्यांनीं बोटीवरील सर्वांना बजावून सांगितलें कीं ही वार्ता कोणासहि कळतां कामा नये.

कांहीं दिवसांनीं झाटे हो वूवेयला पोहोंचला. तेथें त्याला सर्वांत मोठा अधिकारी म्हणून पाठविलें होतें. मोची त्याच्या हाता खालीं एक अधिकारी होता. अधिकाऱ्याच्या स्वागतासाठीं सर्व नोकर गेले. त्यांत मोचीहि होता. त्याला पाहतांच झाटे हो मनांत म्हणाला—"हा मनुष्य सुशिक्षित आणि चांगला दिसतो आहे. तरी सुद्धां त्यानें हें असें नीच काम कां केलें?"

कांहीं दिवसांनी झाटे होनें सांगितलें कीं माझी एक वीस वर्षांची मुलगी आहे. तिच्या योग्य वर कोणी दिसला तर सुचवा. मी त्याला घरजांवई करून घेणार आहें.

तेथें सर्वांना माहीत होतें कीं मोची दुसरें लग्न करण्यास तयार आहे. म्हणून सर्वांनीं त्याचें नांव सुचविलें. झाटे होला तो पसंत पडला व त्याच्या विषयीं पूर्णपणें तपास करण्यास सांगितलें. आपलें भाग्य इतकें अनुकूल झाल्याचें पाहून त्याला फार आनंद झाला. तो लग्न करण्यास तयार झाला.

झाटे होनें त्याला बोलावून प्रत्यक्ष विचारलें. म्हणाला–"आम्हीं फार लाड केल्यामुळें मुलगी थोडी बिघडली आहे. ती कोणाचेंच ऐकत नाहीं. तूं तिच्या मर्जीप्रमाणें तिच्या आज्ञेंत वागण्यास तयार असशील तर ठीक, नाहींतर ह्या भानगडींत न पडलेलें बरें." मोची कबूल झाला.

इकडे युनूला जेव्हां समजलें कीं तिचा पुनर्विवाह लावणार आहेत, तेव्हां तिनें त्या गोष्टीला नकार दिला. म्हणाली–"मला दूर करण्यासाठींच त्यांनीं एवढें कारस्थान केलें. माझ्या बरोबर राहण्यांत त्यांना अपमान वाटला. पण त्यांना सोडून मी दुसरें लग्न करणार नाहीं."

झाटे होनें जेव्हां तिच्या होण्याऱ्या पतीची माहिती सांगितली तेव्हां आपल्याच नवऱ्याशीं झाटे हो आपलें लग्न लावणार म्हणून ती तयार झाली.

दोघांचें लग्न झालें. नवरा नवरीला एका खोलींत नेण्यांत आलें. मोचीनें युनूच्या खोलींत प्रवेश करतांच चारी बाजूंनीं आठ दहा दासी आल्या व त्यांनीं मोचीला दांडक्यांनीं मारण्यास सुरवात केली. तो ओरडला–"थांबा! थांबा!! वांचवा!!!"

"मारूं नका त्यांना. इकडेच घेऊन या." युनू म्हणाली. मोची तिच्याजवळ गेला व म्हणाला–"मी काय गुन्हा केला आहे. म्हणून मला ही शिक्षा दिली?" युनू कांहींहि बोलली नाहीं. तिनें फक्त आपला बुरखा बाजूस केला. "भूत भूऽऽऽतऽ," तो ओरडला. तेथें असलेले नोकर चाकर सर्व हंसूं लागले.

गडबड ऐकून श्री व सौ. झाटे हो तेथें आलीं. त्यांनीं मोचीला समजावून सांगितलें. मोचीनें युनूची माफी मागितली. तेव्हां पासून तीं दोघें सुखानें राहूं लागलीं.

संध्यादेवी

[कवि : श्री. ना. गं. ढेकणे-पुणें]

संध्यादेवी हांसत येई शांत शांत चहुंकडे
सूर्यराज मग घाइ घाईनें जाती ते बापुडे,
गाई वळती मजेंत अपुल्या घराकडे सत्वरी
गुराखिही तो हांसत खिदळत येई अपुल्या घरीं ॥ १ ॥

दिनभर दमुनी गेलेला मग शेतकरी हर्षुनी
नांगर ठेवीं, गप्पा गोष्टी करी बसुन अंगणीं
द्विजगण सारे गगनांतुनि ते येती घरट्यांत
पिलांस गोंजारून भरविती खाऊं प्रेमांत ॥ २ ॥

संध्यादेवी बघुनी सारें हांसतसे मन्मनीं
हळूंच येती पाठिमागुनी निशानाथ धांवुनी
जोडी जाई दोघांची ती रंगुनि प्रेमांत
प्रसन्नता मग दिसे खरोखर साऱ्या विश्वांत ॥ ३ ॥

